

П-327367

K-14038

ISSN 0453-7998

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ім.В.Н.Каразіна**

462'2000

**СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА:
МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ, МЕТОДИ**

**SOCIOLOGICAL STUDIES
OF CONTEMPORARY SOCIETY:
METHODOLOGY, THEORY, METHODS**

2000

ББК 60.5
В-36

Вісник Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна. "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи". – 2000. – №462. – 208 с.

Вестник Харьковского национального университета им.В.Н.Каразина. "Социологические исследования современного общества: методология, теория, методы". – 2000. – №462. – 208 с.

Visnyk of the Karazin Kharkov National University. "Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods". – 2000. – #462. – 208 p.

Друкується згідно з рішенням Вченої ради Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна. Протокол № 1 від 27 січня 2000 р.

Редакційна колегія:

Д-р соціолог. н. проф. **В.С.Бакіров** (відповідальний редактор), д-р екон. н. проф. **Є.М.Воробйов**, д-р філос. н. проф. **М.І.Сазонов**, д-р соціол. н. проф. **В.О.Сєболев**, д-р філос. н. проф. **В.В.Шкода**, д-р філос. наук, проф. **О.О.Якуба**, канд. філос. наук, доцент **В.М.Ніколаєвський** (відповідальний секретар).

Адреса редакційної колегії:

61002, Харків, вул. Мироносицька, 1, соціологічний факультет Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна
Тел.: 45-73-72, 45-75-55, 45-73-68; e-mail: sociology@univer.kharkov.ua

© Харківський національний університет ім.В.Н.Каразіна
2000

ЗМІСТ

Содержание	5
Contents	7
Соболев В.О. Права людини і соціологія	9
Хижняк Л.М. Опір змінам у діагностиці організаційного розвитку	17
Навроцький О.І. Вища освіта в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку	22
Сокурянська Л.Г. Освіта у контексті трансформації сучасного суспільства	26
Шеремет І.І. Роль школи в формуванні політичної нації України	33
Гриньов С.А. Педагогічна діяльність в умовах інформаційного суспільства	36
Лисиця Н.М. Сучасна реклама: проблема довіри	40
Зінчина О.Б. Засоби масової комунікації як фактор інституціоналізації громадянського суспільства	45
Кабачна О.В. Політична комунікація в Україні: основні тенденції, протиріччя, можливості аналізу	49
Щерба О.І. Проблема використання символів в рекламі	57
Коваліско Н.В. Методичні аспекти соціологічного аналізу трудової мобільності в умовах регіонального ринку праці	61
Зоська Я.В. Індекс споживчих настроїв – показник соціальних змін	68
Пачковський Ю.Ф. Підприємництво і благочинність (соціолого-психологічний вимір проблеми)	72
Балабанов Р.В. Актуальні проблеми управління соціальними проектами: соціологічний аспект аналізу	76
Балабанова Н.В. Державні органи влади та суспільство: можливості взаємодії	81
Скідін О.Л. Управлінські впливи: технологія прийняття й організація виконання рішень	85
Шуст Н.Б. Парадигмальне знання інноваційної діяльності	98
Турчина І.В. Програма житлових субсидій: проблеми ефективності	105
Жулковський Ю.В. Проблема міфологічності громадської думки	110
Мусієздов О.О. Легітимація. Проблема місця	117
Фостачук О.О. Соціокультурна і політична парадигма національної ідеї	124
Саппа Д.М., Саппа М.М. О.О.Богданов і "колективістське суспільство" в його утопії "Червона зірка"	131

Свеженцева Ю.О. Соціологічне визначення поняття "довіра"	137
Лясота Л.І. Визначення цінності у системі соціологічного знання	141
Чернявська О.В. Соціальна напруженість та динаміка соціального конфлікту	145
Кабачна О.В., Ковальчук О.П., Ніколаєвський В.М. Особливості соціально-економічної ситуації в Україні та її вплив на сучасні міграційні процеси	149
Ветрова С.С. Соціологія територіальних спільнот	154
Мініч І.М. Основні тенденції розвитку соціальної інфраструктури туризму	163
Чучко Д.Ю. Нові релігійні рухи в суспільстві, що трансформуються	168
Дублікаш Т.М. Функції середніх слоїв та показники їх зрілості	171
Іванова О.Б. Ідентифікація та формування соціальних якостей	174
Кокоріна Л.О. Положення інтелігенції в умовах трансформації соціально-економічної системи суспільства	179
Котуков А.А. Портрет сучасного державного службовця: установки та стереотипи свідомості	183
Полюга В.А. Особливості групової ідентифікації у військовослужбовців строкової служби	188
Курченко Т.П. Учасники ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС як соціальна група	193
ПЕРШІ ПУБЛІКАЦІЇ	
Рудас Н.В. Ідеологічна роль моделей успіху в формуванні диспозицій молоді	197
НАУКОВЕ ЖИТТЯ	
Карпенко Є.І. Чи є радістю праця та старість у Харкові: погляд фахівців	200
Ковальчук О.П., Чучко Д.Ю. Міжнародна літня школа молодих соціологів	202
Соціологічний факультет Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна	205
Східноукраїнський Фонд соціальних досліджень	206
Вимоги до авторів	207

СОДЕРЖАНИЕ

Contents	7
Соболев В.А. Права человека и социология	9
Хижняк Л.М. Сопротивление переменам в диагностике организационного развития	17
Навроцкий А.И. Высшее образование в Украине: современное состояние и перспективы развития	22
Сокурская Л.Г. Образование в контексте трансформации современного общества	26
Шеремет И.И. Роль школы в формировании политической нации Украины	33
Гринёв С.А. Педагогическая деятельность в условиях информационного общества	36
Лисица Н.М. Современная реклама: проблема доверия	40
Зинчина О.Б. Средства массовой коммуникации, как фактор институционализации гражданского общества	45
Кабачная О.В. Политическая коммуникация в Украине: основные тенденции, противоречия, возможности анализа	49
Щерба О.И. Проблема использования символов в рекламе: особенности украинского пространства	57
Ковалиско Н.В. Методические аспекты социологического анализа трудовой мобильности в условиях регионального рынка труда	61
Зоська Я.В. Индекс потребительских настроений –показатель социальных изменений	68
Пачковский Ю.Ф. Предпринимательство и благотворительность (социолого-психологическое измерение проблемы)	72 <i>225</i>
Балабанов Р.В. Актуальные проблемы управления социальными проектами: социологический аспект анализа	76
Балабанова Н.В. Государственные органы власти и общество: возможности взаимодействия	81
Скидин О.Л. Управленческие влияния: технология принятия и организация исполнения решений	85
Шуст Н.Б. Парадигмальное знание инновационной деятельности	98
Турчина И.В. Программа жилищных субсидий: проблемы эффективности	105
Жулковский Ю.В. Проблема мифологичности общественного мнения	110
Мусиездов А.А. Легитимация. Проблема места	117

Фостачук Е.А. Социокультурная и политическая парадигма национальной идеи	124
Саппа Д.Н. Саппа Н.Н. А.А. Богданов и "Коллективистское общество" в его утопии "Красная звезда"	131
Свеженцева Ю.А. Социологическое определение понятия "доверие"	137
Лясота Л.И. Понятие ценности в системе социологического знания	141
Чернявская О.В. Социальная напряженность и динамика социального конфликта	145
Кабачная О.В., Ковальчук Е.П., Николаевский В.Н. Особенности социально-экономической ситуации в Украине и ее влияние на современные миграционные процессы	149
Ветрова С.С. Социология территориальных общностей	154
Минич И.М. Основные тенденции развития социальной инфраструктуры туризма	163
Чучко Д.Ю. Новые религиозные движения в трансформирующемся обществе	168
Дубликаш Т.Н. Функции средних слоев и показатели их зрелости	171
Иванова О.Б. Идентификация и формирование социальных качеств	174
Кокорина Л.А. Положение интеллигенции в условиях трансформации социально-экономической системы общества	179
Котуков А.А. Портрет современного государственного служащего: установки и стереотипы сознания	183
Полюга В.А. Особенности групповой идентификации у военнослужащих срочной службы	188
Курченко Т.П. Участники ликвидации последствий аварии на ЧАЭС как социальная группа	193
ПЕРВЫЕ ПУБЛИКАЦИИ	
Рудас Н.В. Идеологическая роль моделей успеха в формировании диспозиций молодежи	197
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ	
Карпенко Е.И. В радость ли труд и старость в Харькове: взгляд специалистов	200
Ковальчук Е.П., Чучко Д.Ю. Международная летняя школа молодых социологов	202
Социологический факультет Харьковского национального университета им.В.Н.Каразина	205
Восточнoукраинский Фонд социальных исследований	206
Требования к авторам	207

CONTENTS

Sobolev V. <i>Human Rights and Sociology</i>	9
Khizhnyak L. <i>Resistance To Changes in the Diagnostics of Organizational Development</i>	17
Navrotskiy A. <i>Higher Education in Ukraine: Contemporary Condition and the Perspectives of Development</i>	22
Sokuryanskaya L. <i>Education in the Context of Transformation of Contemporary Society</i>	26
Sheremet I. <i>Role of School in Formation of Political Nation of Ukraine</i>	33
Grinov S. <i>Pedagogical Activity in Conditions of an Information Society</i>	36
Lisitsa N. <i>Contemporary Advertising: the Problem of Trust</i>	40
Zintchina A. <i>Mass media as factor of civil society institutionalization</i>	45
Kabachnaya O. <i>Political Communication in Ukraine: Main Tendencies, Contradictions and Possibilities of Analysis</i>	49
Sherba O. <i>The Problem of Symbols in Advertisement</i>	57
Kovalisko N. <i>The Methodical Aspects of Sociological Analysis of Labour Mobility Under Conditions of the Regional Labour Marke</i>	61
Zoska Y. <i>Index of Consumers' Mood As An Indicators of Social Changes</i>	68
Pachkovskiy U. <i>Business and Charity (Socio-Psychological Aspects of the Problem)</i>	72
Balabanov R. <i>Actual Problems of Social Projects Management: Sociological Aspect of Analysis</i>	76
Balabanova N. <i>State Authorities and Society: the Possibilities of Collaboration</i>	81
Skidin O. <i>Management Influence: Technology of Acceptance and Organization of Execution of the Decisions</i>	85
Shust N. <i>Paradigm Knowledge of Innovation Activity</i>	98
Turchina I. <i>Program of Housing Subsidy: Problems of Efficiency</i>	105
Zhylovskiy U. <i>The Problem of Mythological of Public Opinion</i>	110
Musiezdov A. <i>Legitimation. The Problem of the Place</i>	117
Fostachuk O. <i>Socio-Cultural and Political Paradigm of National Idea</i>	124
Sappa D., Sappa M. <i>A.A. Bogdanov and "Collective Society" in His Utopia "Red Star"</i>	131
Svezenceva U. <i>Sociological Definition of the Category "Trust"</i>	137

Lyasota L. <i>Concept of Value of System in the Sociological Knowledge</i>	141
Chernyavskaya O. <i>Social Tension and Dynamics of Social Conflict</i>	145
Kabachnaya O., Kovalchuk E., Nikolaevckiy V. <i>Features of a Socio-Economic Situation in Ukraine and Its Influence on Contemporary Migration Processes</i>	149
Vetrova S. <i>The Sociology of the Territorial Communities</i>	154
Minich I. <i>The Basic Tendencies of Tourism's Social Infrastructure Development</i>	163
Chuchko D. <i>New Religious Movements in Transforming Society</i>	168
Dublikash T. <i>Functions of Middle Layers and Indicators of Their Maturity</i>	171
Ivanova O. <i>Identification and the Social Qualities Formation</i>	174
Kokorina L. <i>Intelligentcia in Conditions of Social-Economical Transformation of Society</i>	179
Kotukov A. <i>Portrait of Modern Public Servant: Attitudes and Stereotypes of Consciousness</i>	183
Poluga V. <i>Peculiarities of Group Identification of Military Men in Pressing Service</i>	188
Kurchenko T. <i>Participants of the Clearing Up At the Atomic Power Plant (APP) Chernobyl After the Greatest Supposed Accident (GSA) As Social Group</i>	193
THE FIRST PUBLICATION	
Rudas N. <i>Ideological Role of Models of Success in Forming the Disposition of Youth</i>	197
SCIENTIFIC LIFE	
Karpenko E. <i>Whether Labour and Elderliness Are Enjoyable in Kharkov: the Opinion of Specialists</i>	200
Kovalchuk E., Chuchko D. <i>International Summer School of Younger Sociologists</i>	202
Sociological Faculty of the Karazin Kharkov National University	205
East Ukrainian Foundation for Social Research	206
The Requirements to the Authors	207

ПРАВА ЛЮДИНИ І СОЦІОЛОГІЯ

Social aspects of human rights are analyzed; main indicators of measurement of satisfaction (unsatisfaction) of human rights providing system are defined. On the basis of statistical data the relation of different groups of population is identified to human rights providing in different spheres and estimation of the work of law-enforcement bodies (prosecutor's office, police) concerning their activities.

У статті аналізуються соціальні аспекти прав людини, дається визначення головних індикаторів виміру задоволення (незадоволення) системою, яка забезпечує права людини. На підставі статистичних даних ідентифікуються права людини, які є актуальними для різних соціальних груп за сферами їх життєдіяльності. Оцінюється робота правоохоронних органів (прокуратура, міліція) у відношенні їх діяльності щодо прав людини.

Ключові слова: права людини, злочинність, правопорушення, громадська думка.

Права людини - це насамперед її можливості існувати і розвиватися як особистість. Права людини та основні свободи є невід'ємним правом кожної людини, наданим їй від народження [1, с.30]. У відповідності із Загальною Декларацією по правах людини (1948 р.), Європейською Конвенцією по правах людини (1950 р.) й іншими міжнародними договорами всі права підрозділяються за двома підставами. Першу групу виділяють за суб'єктами правових відношень, тобто за характером правових відношень між особистістю, групою або спільністю і державою. Умовно цю групу прав можна підрозділити на чотири підгрупи: а) універсальні, загальні, природні права людини, що об'єднані в Міжнародний Білль прав людини; б) права, що спрямовані на попередження і покарання злочинів, що ведуть до грубих масових порушень прав людини; в) права груп людей, що потребують особливої турботи з боку держави (діти, матері, особи без громадянства, жінки і т.п.); г) права індивіда проти зловживань з боку державних органів і посадових осіб.

Друга група прав людини виділяється за сферами її життєдіяльності. У цій сфері виділяють соціальні, економічні, політичні, духовні права і свободи людини і громадянина.

У літературі, присвяченій правам людини, основна увага зосереджується на юридичних аспектах. У зв'язку з цим права людини розглядаються приблизно так:

- поняття права людини;
- суб'єкти, які забезпечують права людини;
- напрямки, функції, заходи по забезпеченню прав людини й основних свобод;
- нормативно-правова база щодо забезпечення прав людини тощо.

Але права людини забезпечуються державними правоохоронними органами не дець взагалі, а в конкретному українському суспільстві, з менталітетом його населення і з його проблемами, з соціальними спільнотами, інститутами, організаціями, які йому притаманні. Ось чому фахівців на сьогодні все більше цікавлять проблеми:

- політика держави та її органів у забезпеченні прав людини;
- держава і соціальні, політичні та економічні права людини;
- захист прав людини від свавілля державної бюрократії;
- ставлення громадськості, населення країни, регіонів до державного забезпечення

правопорядку і стабільності в суспільстві, гарантії універсальних (тобто природних), національних та поодиноких прав людини.

Не випадково що до проблеми прав людини в Україні звертаються останнім часом філософи, економісти, політологи, соціологи, антропологи тощо. Соціологів в правоохоронній політиці держави цікавить перш за все:

відповідність законодавчої бази загальним інтересам громадянського суспільства; механізм соціалізації людини в правову державу;

соціальна база порушення прав людини, рівень латентної злочинності, злочинність як спосіб адаптації людини до умов життя, що постійно змінюються;

формування громадянського контролю за діяльністю державних правоохоронних органів;

корупція, організована злочинність як спосіб соціалізації особистості в сучасне суспільство;

взаємодія громадянського суспільства і держави в справі гарантій та організаційного забезпечення прав людини і громадянина [2].

При дослідженні проблеми взаємодії правоохоронних органів і громадськості в забезпеченні основних прав і свобод людини ми виходимо з того, що процеси демократизації українського суспільства, зміни в суспільній свідомості загострили проблему їхніх взаємовідносин. Дане загострення, у першу чергу, пов'язано не з погіршенням діяльності правоохоронних органів і не з ускладненням криміногенної ситуації, а зі ствердженням цінностей громадянського суспільства. Громадськість підвищує вимоги до державних інститутів, правоохоронна сфера стає усе більш прозорою для засобів масової інформації; суд, прокуратура, міліція розглядаються як інструмент громадянського суспільства, а не як елемент тоталітарної системи. Ще не дуже давно проблеми взаємовідносин правоохоронних органів і населення привселюдно не обговорювалися, громадська думка щодо цих питань не вивчалася, динаміка змін у взаємовідносинах була неясною. На сьогодні ситуація змінилася: проблему можна розглядати в різних аспектах, у тому числі і на рівні наукових підходів, застосування соціологічних вимірів.

Проблему взаємовідносин правоохоронних органів і громадськості в питанні забезпечення прав людини можна розглядати за трьома напрямками. Перше – це вивчення специфічного відношення населення до правоохоронних органів, що можна визначити в термінах “довіра” або “недовіра”, існування певних негативних стереотипів свідомості. Другий напрямок - це вивчення рівня практичної участі або відмови від участі в співробітництві або наданні допомоги правоохоронним органам з боку населення в охороні громадського порядку; дача необхідної інформації при розкритті злочинів у випадках, коли вони знаходилися в ролі жертв або свідків; росту латентної злочинності в суспільстві або регіоні. Третє – дослідження стилю і методів роботи різних органів правопорядку з населенням, фактів протиправних дій працівників цієї системи, випадків перевищення влади посадовими особами, невинуватеного насильства, жорстокого відношення до затриманих або підозрюваних. Саме завдяки такому підходові аналіз ситуації здійснюється на двох рівнях: а) на рівні свідомості, оціночних суджень, почуттів, допущень, різних думок і переконань, що за своєю суттю є суб'єктивними, проте в масі – об'єктивізуються, стають громадською думкою, тобто реальністю; б) соціальні, “фізичні” факти - різні види поводження, вчинки, що відображаються, наприклад, в офіційній статистиці, або виявлені і підраховані іншими методами – спостереженням, інтерв'юванням, методом експертних оцінок тощо.

Офіційна статистика, що ведеться в системі правоохоронних органів, дозволяє виявити тенденції стосовно працівників цієї системи щодо дотримання прав і свобод людини. Так, за даними Генеральної прокуратури України, притягнуто до кримінальної відповідальності в 1995р. 373 працівники органів внутрішніх справ, у 1996р. – 397, у 1997р. – 453, у 1998р. – 356 чоловік. Половина всіх засуджених особового складу

органів внутрішніх справ України - це особи, що вчинили злочини за ст. 165-172 ККУ (за посадові злочини), а також за навмисні убивства, тяжкі тілесні ушкодження, хуліганство [3, с.121].

Сьогодні в різноманітних джерелах наводяться численні факти порушення прав людини судом і прокуратурою [4].

З метою з'ясування проблеми відношення населення до органів правопорядку в 1997 і 1999р. соціологічною службою Університету внутрішніх справ було проведено опитування 1000 респондентів-мешканців м.Харкова у кожному дослідженні. У цьому дослідженні нас цікавила думка харків'ян з низки питань:

1. Які права людини частіше усього порушуються в нашому місті?
2. До кого звертаються харків'яни у випадку порушення їхніх прав і свобод?
3. Як оцінюють жителі Харкова роботу посадових осіб системи правопорядку в ситуації, коли до них звертаються за допомогою?

Відповідно до міжнародних декларацій, конвенцій, пактів основні права людини підрозділяються на майнові (економічні) політичні і громадянські. Методика дослідження, проведеного в січні 1999р., передбачала операціоналізацію поняття права людини і виявлення конкретних видів порушення прав людини і громадянина. Усього було сформульовано 25 видів, зміст яких роз'яснювався в тексті анкети. Методика передбачала також, що у випадку фіксації факту порушення прав людини респондент відповідав на 10 додаткових питань, що стосувалися обставин події і подальших дій постраждалого. Такий підхід значно підвищив достовірність фіксації факту і робив методику валідною. Крім основного блоку, спрямованого на виявлення частоти порушень прав людини, респондентам задавалися питання щодо оцінки роботи харківської міліції в зв'язку з забезпеченням прав людини й основних свобод.

Дослідження зафіксувало, що на 1000 чоловік старше 15 років припадає 1798 фактів, які можна розглядати як порушення прав людини з боку інших громадян або посадових осіб, державних або комерційних структур.

Найбільше поширеними є порушення громадянських прав, зокрема:

порушення прав споживача (обман покупця, продаж фальсифікованого товару, обваження, обрахування)	-38,3% від загального числа правопорушень;
порушення майнових прав (крадіжка майна, шахрайство, здирство, корупція, рекет)	- 48,0%;
порушення прав людини, пов'язаних із його життям і здоров'ям (розбійні напади, вуличне хуліганство, насильство в сім'ї, нанесення тілесних ушкоджень і т.п.)	- 9,0%;
порушення політичних прав	- 4,7%

Чим пояснити той факт, що громадянин, ставши жертвою злочину, не звертається до правоохоронних органів? Причин такого поведіння мешканців м.Харкова декілька (Табл. №1, с.12).

Як бачимо з відповідей респондентів, 75% відмовляються від заяви про злочин, що готуються або трапилися, через невідомість наслідків від надання інформації, при цьому одна третина респондентів відверто не довіряє правоохоронним органам. Недовіра частини населення до працівників органів правопорядку формується на низці джерел: інформація осіб, що безпосередньо зіштовхувалися з представниками правоохоронних органів і не отримали позитивного вирішення своїх проблем; чутки, що поширюються законно затриманими громадянами або їхніми родичами; часто-густо упереджене відношення до роботи міліції, судів, прокуратури, ЗМІ.

Опитування 1998р. показало, що особисто із працівниками міліції при виконанні ними своїх службових обов'язків зіштовхувалися 34,6% респондентів. З ким із складу органів міліції під час виконання службових обов'язків зустрічався звичайний харків'янин? Розподіл відповідей на поставлене питання приведені в табл. № 2 (с.12).

Причини відмови громадян заявляти в правоохоронні органи про правопорушення, що сталися

№ пп	Причини відмови повідомляти про правопорушення, що трапилися	% до числа тих, хто відповів
1.	Не хочуть витратити час, бояться бюрократичних дратув	40,7
2.	Не довіряють міліції (прокуратурі, СБУ)	31,3
3.	Через незначність збитку	24,6
4.	Через відсутність зручних засобів зв'язку	5,1
5.	За порадою близьких людей	4,6
6.	Через почуття власної провини	3,1
7.	Винуватий (злочинець) відшкодував збиток	2,9
8.	Острах помсти злочинця	2,9
9.	Інші причини	16,3

Таблиця №2

Частота контактів населення з представниками служб міліції в 1998р.

№ пп	Представники органів міліції, із якими мали офіційні відношення харків'яни	% до числа тих, хто відповів
1.	Працівники ДАІ	40,4
2.	Патрульно-постова служба	29,0
3.	Дільничні інспектори міліції	22,2
4.	Працівники паспортної служби	14,7
5.	Оперативні працівники	12,1
6.	Керівний склад	5,3
7.	Представники інших служб	13,1
8.	Не змогли дати конкретної відповіді	4,3

Наведені статистичні дані показують, що внесок різних служб у підтримку іміджу працівника органів правопорядку не однаковий. Найбільше "вагомий внесок" дають представники ДАІ, саме вони, можна сказати, несуть основну відповідальність за образ міліціонера в очах співвітчизників. Соціологи, що вивчають проблему взаємовідносин населення й органів правопорядку, відзначають одну особливість масової свідомості - її консерватизм, інертність, трудність зміни і викорінювання стереотипів, що сформувалися [5, с.30].

Вивчення думки харків'ян, що звернулися в органи міліції за допомогою або з бажанням відновити справедливість, ще раз переконує в необхідності спеціального вивчення проблеми взаємовідносин: населення - органи правопорядку. З 1000 респондентів 147 чоловік у 1998р. мали контакти з працівниками правопорядку. На питання "Якщо Ви зверталися до міліції (прокуратури, СБУ тощо), то як до Вас віднеслися?" відповіді

респондентів розподілилися в такий спосіб (Див. табл. № 3).

Таблиця №3

Порівняльні дані про ставлення працівників правопорядку до населення за 1997 і 1999 р.

№	Варіанти відповідей	У % до числа тих, хто відповіли	
		1997 р.	1999р.
1.	З великою увагою, співчутливо	10,0	6,2
2.	Уважно	27,9	15,7
3.	Скоріше уважно, ніж ні	15,8	19,3
4.	Не могли оцінити	10,5	18,7
5.	Скоріше байдуже	20,0	21,9
6.	Байдуже	14,2	13,0
7.	Вороже	1,6	5,3

Як бачимо, ситуація докорінно не змінилася. Але фактично з окремих випадків, поодиноких взаємодій громадян і конкретних працівників правопорядку з різним рівнем професіоналізму, культури, свідомості створюється образ правоохоронця. Комуś із громадян пощастило зустрітися з працівником, що чесно виконує свої службові обов'язки, комуś ні. За таких умов необхідно відпрацьовувати певну "стандартизацію" фахового рівня, ступеня толерантності, розуміння службових обов'язків працівника правоохоронних органів у стосунках із громадянами. Наприклад, із різноманітними настроями і невирішеними питаннями залишають громадяни стіни міліцейських установ. Це, насамперед, і визначає імідж міліції. У проведених опитуваннях 1997 і 1999 рр. респонденти, що зверталися до міліції, на питання "Вам було надано допомогу?" відповіли позитивно - 39% і 46% відповідно в 1997 і 1999 рр., і 46% і 40% відповідно зазначили, що їм не було надано допомогу.

У цілому обидва опитування показали, що у стосунках працівників правопорядку і населення є визначений прогрес. Останнім часом підвищилися вимоги до дисципліни, дотримання норм права працівниками органів правопорядку з боку керівництва МВС України, регіональних і місцевих управлінських органів. Ці заходи по суті є методами адміністративного тиску, проте їх недостатньо для вирішення проблеми. Необхідно широкомасштабні кроки просвітницького, учбово-методичного характеру для того, щоб докорінно змінити свідомість працівника правоохоронних органів, фаховий рівень у напрямку узвичаєного в світі стандарту роботи посадової особи органів правопорядку. Іншим шляхом формування довіри населення до органів правопорядку можна назвати зміну стилю роботи керівництва даних інститутів і підрозділів по зв'язку з громадськістю: варто було б у доступній і популярній формі через ЗМІ роз'яснити населенню права і гарантії громадян, подавати інформацію про злочини, що готуються або мали місце.

Недовіра населення до правоохоронних органів, з одного боку, і природне зіткнення певного числа громадян із правопорушниками і злочинцями, з іншого, породили, на наш погляд, у свідомості людській своєрідний психологічний феномен "спізнаної свідомості". Він виражається в такому. За даними офіційної статистики злочинність в Україні й у Харкові не збільшується, проте результати опитувань показують, що більшість харків'ян вважають, що злочинність у Харкові зросла в 1998р. і буде рости надалі (табл. №4 і 5).

Відчуття жителями м.Харкова рівня злочинності в місті в 1998 р.

№ пп	Відчуття рівня злочинності респондентами	У % до числа тих, хто відповіли
1.	Злочинність набагато зросла	25,6
2.	Злочинність ненабагато зросла	26,2
3.	Злочинність залишилася на старому рівні	23,0
4.	Злочинність ненабагато зменшилася	8,1
5.	Злочинність набагато зменшилася	0,6
6.	Вагалися з відповіддю	17,0

Таблиця №5

Відчуття респондентами перспектив розвитку злочинності в майбутньому

№ пп	Відношення до розвитку злочинності в 1999р.	У % до числа тих, хто відповіли
1.	Злочинність набагато зростає	26,4
2.	Злочинність трохи зростає	33,8
3.	Злочинність залишиться на старому рівні	30,0
4.	Злочинність трохи зменшиться	8,8
5.	Злочинність набагато зменшиться	0,8

Як же збираються захищати свої майнові й особисті права жителі м.Харкова в умовах росту, на їхню думку, злочинності і високого рівня недовіри до правоохоронних органів? Так, наприклад, для захисту майна, квартир, автотранспорту харків'яни використовують такі засоби (у % до числа тих, хто відповів):

- ніколи не відчиняти двері незнайомим людям - 58,7
- тримати в квартирі собаку - 19,0
- тримати вахтерів для захисту під'їздів - 15,7
- ставити металеві входні двері - 15,0
- ставити замки з підвищеною секретністю, поліпшеної конструкції - 13,4
- ставити металеві ґрати на вікна - 6,4
- страхувати майно - 3,0
- підключення до пульту охорони - 1,6

Для захисту власного життя харків'яни визнають за краще (у % до числа тих, хто відповів):

- бути завжди насторожі в людних місцях, на базарі, у транспорті - 49,8
- змінювати режим дня, щоб не ходити вулицями у вечірній час - 43,6
- мати когось, хто зустрічає або проводить в пізній час - 16,0
- вивчати прийоми самооборони, тренувати себе фізично - 10,6
- брати із собою собаку - 6,5
- носити із собою газовий балончик - 4,6
- мати газовий пістолет, електрошокер - 2,2
- інші прийоми - 19,0

Наведені дані показують, що харків'яни при захисті своїх майнових і громадянських прав в основному орієнтовані на власні можливості. Відчуття громадянами протягом тривалого часу, що забезпеченням їхніх прав державні органи ледве займаються, сприяло, на наш погляд, формуванню в свідомості людей зневажливого ставлення до прав інших, більш того, звичайний громадянин нерідко розглядає іншу людину як причину свого злидарського стану: якщо його знищити, стратити, і положення поліпшиться. Особливо, якщо це стосується людей, що підозрюються в правопорушеннях, крадіжках, хабарництві й інших злочинах. Про відношення харків'ян до прав людини щодо осіб, які вчинили злочини, свідчать такі дані (табл. №6).

Таблиця №6

Відношення харків'ян до альтернативних напрямків карної політики

Напрямок карної політики	Згодний (у % до числа відповівших)	Напрямок карної політики	Згодний (у % до числа відповівших)
Страту необхідно залишити як найвищу міру покарання	66,7	Страту необхідно замінити довічним ув'язненням	17,2
Карне законодавство необхідно посилити збільшити терміни покарання	47,5	Карне законодавство необхідно зробити більш м'яким, покарання за низку злочинів можна обмежити адміністративним штрафом	19,8
Злочинці повинні відбувати весь термін покарання	31,8	Можна практикувати дострокове звільнення для певних груп ув'язнених	45,8
Режим ув'язнення повинний бути по можливості суворим	28,9	Режим ув'язнення повинний бути гуманним	38,8

Ці особливості менталітету населення України доведеться враховувати при реалізації Європейської Конвенції про права людини і протоколу № 6 до неї, що передбачає скасування страти в мирний час.

На закінчення можна сказати таке.

1. Україна з підписанням ряду міжнародних договорів по права людини, із прийняттям Конституції взяла на себе зобов'язання гарантувати права людини й основні свободи.

2. Для забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні й у регіонах необхідно:

- підбирати і зараховувати на службу по забезпеченню правопорядку осіб, професійно спроможних захищати права громадян;
- підвищувати реальний статус правоохоронних органів, у тому числі формувати їхній імідж в очах громадськості шляхом налагодження двосторонніх зв'язків;
- залучати громадськість до охорони суспільного порядку, відпрацьовувати разом

із нею найкращі рішення для контролю і попередження злочинності;

формувати громадську свідомість, повагу до права й інформувати населення про діяльність правоохоронних органів;

правоохоронним інститутам надавати громадськості правдиву інформацію про свою діяльність щодо забезпечення прав і свобод громадян, охорони суспільного порядку і боротьби зі злочинністю.

Література:

1. Всеобщая декларация прав человека // Милиция в Украине: Права и обязанности. Документы. Комментарии. Консультации. – Артемовск, 1996. – С.29-34.
2. Кулик А.Г. Отношение населения к милиции // Бюл. законодательства. - 1998. – № 2. – С.31; Кайзер Т. Общественное думка про карний закон, винності, покараннях, злочинах і жертвах // Матеріали 4-го Советско-германского симпозиума по криминологии, карному праву і процесу: Матеріали научн. Конф. – Київ. – 1990. – С.50; Пірен М.І. Місце засобів масової інформації та соціологів у боротьбі з корупцією // Суд в Україні: боротьба з корупцією, організованою злочинністю і захист прав людини. – Т.12. – К., 1999. – С.301-304.
3. Комитет против пыток. Рассмотрение докладов, представленных государствами-участниками в соответствии со ст. 19 Конвенции. // Проти катувань/Харківська правозахисна група; Упоряд. Є.Захаров. – Харків: Фоліо, 1997. – С.117–129.
4. Див. Проблеми боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. Т.7. – К., 199. – 774 с.; Суд в Україні і боротьба з корупцією, організованою злочинністю і захист прав людини. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. – Т.12. – К., 1999 – 693 с.
5. Кулик А.Г. Отношение населения к милиции / Бюл. законодательства. –1998. – №2.

ББК 60.56
УДК 316.42

Хижняк Л.М.

СОПРОТИВЛЕНИЕ ПЕРЕМЕНАМ В ДИАГНОСТИКЕ ОРГАНИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

The article is devoted to theoretical and methodological problems of sociological analysis of resistance to changes in contemporary organizations. The phenomenon of resistance to changes in the condition of outside environment under transformation is given. Resistance to changes takes a paramount place in organizational diagnostics. The criteria and indexes of resistance to changes are elaborated by the author, kinds of resistance and recommendations how to make resistance to changes in organizations controlled are suggested.

Стаття присвячена теоретико-методологічним питанням соціологічного аналізу опору змінам у сучасних організаціях. Розглянута специфіка цього явища на прикладі вітчизняних економічних організацій. Уточнений феномен опору змінам в організаціях у змінливих умовах зовнішнього середовища. Опір змінам займає значне місце в організаційній діагностиці. Автором розроблені критерії та показники опору змінам, визначені види останнього, запропоновані рекомендації по перетворенню опору змінам в організаціях у контрольовану ознаку.

Ключевые слова: организационное развитие, организационная диагностика, организационное поведение, сопротивление организационным переменам, управленческое консультирование.

Управление процессом организационных изменений требует анализа и учета сил отторжения перемен, разработки стратегий преодоления сопротивления. Сопротивление переменам трактуется по-разному: как простое отклонение, дисфункция в организационном развитии; как выражение "иррациональности" организации, утраты ею или отдельными ее членами, группами способности воспринимать новые измерения реальности; как естественное, нормальное состояние социальной системы организации, проявление различных понятий о разумном и должном. Мы разделяем точку зрения тех, кто считает сопротивление переменам фундаментальной проблемой, требующей глубокого изучения. Она становится одной из ключевых в социологии организаций, приобретая особую остроту и практическую значимость в условиях преобразования отечественных организаций в соответствии с требованиями рынка и в русле современных тенденций организационного развития.

Сопротивление переменам – "многоликий феномен, который приводит к неожиданным задержкам, непредусмотренным затратам и вносит нестабильность в процесс стратегических перемен" [1, с.366]. При изучении сопротивления переменам в организациях целесообразно учитывать ряд аспектов организационных изменений. Во-первых, организации не только изменяются в ответ на требования внешней среды, они также сами стремятся структурировать свою внешнюю и внутреннюю среду, для чего активно генерируют эти изменения. Пассивная рациональная адаптация организации к состоянию внешней и внутренней среды как механизм приспособления к меняющимся условиям становится малопродуктивной, не способствует выживанию организаций. Во-вторых, различные системы организации меняются по-разному,

Хижняк Лариса Михайловна – доктор социологических наук, доцент кафедры социологии труда и управления Харьковского национального университета им.В.Н.Каразина (т.: (0572) 45-74-03)

асинхронно, вступаючи зазвичай в протиріччя один з одним, що дестабілізує організацію як цілісну систему. В-третьих, межа організаційних змін закладена в самому чоловікові як працівнику, особистості, елементі системи і в соціальних характеристиках образуваних в організації груп. В-четвертих, відношення до організаційних змін опосередковані соціокультурними, національними особливостями, суспільною середовищем, в якій функціонують організації. Представляється помилковою точка зору, згідно з якою успіх організаційних змін цілком залежить від позиції лідерів організації (формального, неформального) і їх здатності направляти зусилля підлеглих в потрібному напрямку. Реальні зміни відбуваються в зіткненнях мнень, інтересів, позицій множини учасників організаційного процесу, як явних, так і прихованих.

Звичайно виділяються чотири рівні змін, а саме: а) зміни в знаннях; б) зміни в відносинах; в) зміни в індивідуальному поведінці; г) зміни в груповому або організаційному поведінці. Вважається, що складності виконання змін збільшуються при переході від першого до четвертого рівня [2, с.78].

Феномен опору змін в організаціях недостатньо вивчений. Ігнорування інерційних сил в організації непродуктивно, також як і бачення опору змін, змін лише в негативному аспекті. Ми пропонуємо виділяти два його види: 1) Конструктивний опір. Опір змін може бути данню структурної інерції, направленої на підвищення надійності організації і відповідальності, її стабільності як соціальної системи. 2) Деструктивний опір. Абсолютизуючи точність виробництва організаційних структур і дій, таке опір суперечить логіці об'єктивних тенденцій в світі організацій.

Перешкодами змін можуть виступати успадковані інституціональні структури і відносини, непристосовані до нових умов; зовнішні потрясіння і т. д.

Серед психологічних причин опору змін найбільш значущими представляються наступні: 1) відсутність впевненості в необхідності змін; 2) незадоволення змінами, насаджуваними зверху; 3) незадоволення несподіваностями; 4) страх перед невизначеністю; 5) небажання мати справу з непопулярними проблемами; 6) страх перед неможливістю виконати щось і невдачею; 7) порушення встановленого порядку, звичок і взаємовідносин; 8) відсутність поваги і довіри до особи, здійснюваному виконанню змін [2, с.79-80]. По зауваженню У.Мастенбрука, "люди достатньо добре усвідомлюють позицію, яку вони займають по відношенню до інших, і їх мета – зберігати і утримувати цю позицію" [3, с.79].

Для досягнення змін з мінімальними витратами і складностями, як правило, проводиться аналіз і планування. Однак в підготовці організаційних змін, на наш погляд, недостатньо уваги приділяється вивченню опору змін. В управлінні змінами виділяється п'ять основних етапів: визначення проблеми, діагноз і аналіз, визначення альтернатив і можливостей вибору, початок дій, оцінка [4, с.334]. Опір змін повинен зайняти своє місце в організаційній діагностиці.

Організаційна діагностика звичайно розглядається як підготовчий етап пошуку шляхів і засобів для вирішення соціально-організаційних проблем і передбачає комплексний аналіз стану організації як соціальної системи, соціальних відносин і процесів, з якими пов'язано її функціонування і розвиток з метою виявлення реальних механізмів, сприяючих підвищенню життєздатності останньої. Помехи, нестатки, невизначеності, протиріччя в організації стають предметом вивчення в ході організаційної діагностики. ґрунтуючись на принципі релятивізму, багаторічної умовленості явищ і процесів, консультант по управлінню отримує необхідну інформацію об

организации, позволяющую задействовать в управленческом процессе те силы, которые заинтересованы в организационных изменениях, и нейтрализовать те из них, которые оказывают сопротивление позитивным изменениям.

В поле диагностируемого объекта должны попадать вопросы, связанные с сопротивлением изменениям. При оценке сопротивления переменам важно учитывать его направленность (указывает на то, как сопротивление переменам влияет на эффективность деятельности организации); диапазон (характеризует широту охвата противодействием тех или иных социально-профессиональных, социально-демографических и других групп в организации); силу (степень неприятия членами организации перемен). Таким образом, только то сопротивление организационным переменам может остаться вне поля зрения менеджера и консультанта, влияние которого незначительно, которое не имеет широкого охвата и не находит отклик у ядра организации.

Видовое разнообразие сопротивления переменам позволяет его систематизировать по таким основаниям: 1) *По времени возникновения и проявления*: сопротивление до начала преобразований в организации; в ходе их проведения; после завершения преобразований. 2) *По субъектам*: индивидуальное и групповое сопротивление. 3) *По степени организованности*: стихийное и сознательно организованное. 4) *По возможностям целенаправленного воздействия*: контролируемое и неконтролируемое сопротивление переменам.

Идентификация вида сопротивления организационным переменам позволяет выбирать наиболее оптимальные управленческие стратегии. Так, сопротивление переменам со стороны менеджеров преимущественно зависит от их уверенности в своих убеждениях; их готовности защищать себя; их отношения к власти; их предрасположенности к обучению и изменениям. Группы сопротивляются переменам прямо пропорционально тому, в какой степени оно угрожает власти группы; нарушает принятые ценности и нормы; базируется на информации, которая считается неуместной; основано на модели действительности, отличной от принятого в группе мировоззрения [1, с.373]. Групповое сопротивление переменам – также одно из проявлений солидарных отношений в организации, поэтому оно развивается в согласно особым правилам и процедурам.

Думается, что явление группового сопротивления организационным переменам заслуживает особого внимания в свете современных поисков организационных форм будущего. Варианты организационных построений на основе трех базовых типов структур – функциональной, дивизионной и матричной – дополняются новыми формами, позволяющими оптимизировать различные виды деятельности организации в новых условиях. Большинство исследователей считает, что господство функциональной иерархии как ведущего принципа построения организационных структур и систем управления ими исчерпывает свои возможности, уступая место горизонтальным структурам, основой которых становятся группы сотрудников, команды. Пространство команды составляют, как правило, не структурные подразделения, а ключевые процессы, вследствие чего трудовой процесс упрощается, меняется характер линий подчинения, управленческих связей, совершенствуется информационный обмен и процесс принятия управленческих решений, особенно оперативных. Вместе с этим возникает опасность обособления таких команд, утраты целостности всей организации, особенно возрастающая при наличии выраженного сопротивления переменам со стороны команды. Переход от функциональной к горизонтальной организации либо к смешанной, гибридной функционально-горизонтальной организации, определяется рядом задач (достижение конкурентных преимуществ, раскрепощение инициативы и т.д.), однако требует проведения диагностики на предмет направленности, масштабов и силы сопротивления таким переменам.

Сопротивление организационным переменам – явление многоуровневое,

многофакторное и многоаспектное, подверженное ряду закономерностей, среди которых нам представляются наиболее значимыми с точки зрения воздействия на управленческий процесс следующие:

- сопротивление могут вызывать как естественные, эволюционные, так и планируемые перемены;
- сопротивление переменам тем больше, чем явственнее проступают отличия новой культуры, структуры, власти, контроля от прежних;
- чем выше степень бюрократизации организации, тем сильнее сопротивление организационным переменам;
- долговременные организации, сталкиваясь с хаби́туализацией, вырабатывают более или менее устойчивые образцы организационного поведения, стремятся к стабильности, которую могут нарушить перемены. Вместе с тем нельзя однозначно утверждать, что множество организаций и подразделений временного характера в меньшей степени подвержено сопротивлению переменам;
- одержимость менеджеров идеей перемен, не имеющая под собой объективных оснований, пагубно воздействует на процесс изменений и провоцирует сопротивление переменам;
- прерывистые, не связанные с прошлым организационным опытом изменения могут вызывать сопротивления, отличные от тех, которые провоцируют непрерывные изменения;
- чем выше адаптация организации и ее членов к изменениям, тем менее вероятны деструктивные сопротивления переменам;
- организации, действующие в условиях стабильности и в условиях резких, интенсивных изменений, преобразований, имеют различные поведенческие характеристики, формирующие различное отношение к новым идеям, предметам, процедурам;
- зависимость между скоростью изменений и характером сопротивления переменам так сформулирована И.Ансоффом: “При постепенном их осуществлении в каждый момент времени затрагивается только одна часть организации. Сопротивление носит местный характер и не находит поддержки со стороны подразделений, чьи функции и задачи остались неизменными” [1, с.369].
- чем выше степень вовлечения в организационные перемены индивидов и групп, тем менее вероятно стихийное, неконтролируемое сопротивление переменам.

Практика управления организациями накопила значительный арсенал способов преодоления сопротивления переменам, среди которых выделяются такие: а) предоставление информации, которая дает возможность членам организации понимать причины перемен и выгоды от них; б) консультации и (или) обсуждения отдельных аспектов перемен; в) принятие во внимание мнения тех, кого затрагивают перемены; г) вознаграждение тех, кто способствует эффективному внедрению перемен; д) разработка программы перемен, содействующей вовлечению членов организации в ее осуществление; е) применение экспериментальных программ, чтобы уменьшить трудности и позволить членам организации осознать преимущества изменений [4, с.338–339].

При проведении организационных изменений выделяются четыре основных метода управленческого воздействия, а именно: принудительный (вызывает наиболее высокое сопротивление), адаптивный (заранее предсказуемы все угрозы, поэтому сопротивление развивается медленно), кризисный (реакция руководства на угрозу может быть неадекватной даже при малом сопротивлении переменам), управляемый (отличается повышенной сложностью) [1, с.384–386]. Метод управляемого сопротивления считается наиболее предпочтительным при наличии достаточного времени для работы с персоналом организации с целью нахождения компромисса между уменьшением сопротивления и использованием властных полномочий. Применение метода управляемого сопротивления с неизбежностью должно опираться на организационную

диагностику.

Организации нуждаются одновременно, хотя в каждом конкретном случае и в разной степени, в переменах, стабильности и преемственности [2, с.81]. Нарушение равновесия между ними способствует возникновению организационных и межорганизационных конфликтов, активизации сопротивления необходимым переменам. Для превращения сопротивления переменам в организации в контролируемую переменную, на наш взгляд, целесообразны такие меры. Во-первых, через информационную насыщенность организации можно добиваться усиления поддержки планируемых перемен со стороны членов организации на любом этапе их внедрения. Во-вторых, преимущественно реализовывать так называемые "изменения с участием", т. е. с привлечением персонала к участию в планировании и реализации изменений. Однако система участия (особенно участия в прибылях) не всегда может выступать эффективным средством преодоления сопротивления преобразованиям, а наоборот, зачастую уменьшает вероятность принятия радикального решения. В качестве примера можно привести стремление профсоюзов, рабочих советов воспрепятствовать изменению структуры занятости, сокращению рабочих мест при внедрении новой техники и технологий. Здесь, думается, действует феномен "наложения различных сопротивлений" в ходе решения организационной проблемы вследствие конфликта целей различных участников. В-третьих, овладение менеджерами методами, которые способны изменять оценки, восприятия, способы мышления индивида, а также методами согласования позиций различных сторон; учёт комплексного долговременного воздействия сопротивления переменам на развитие организации.

Рассматривая организационные проблемы с точки зрения глобальных социальных изменений, О.Тоффлер отмечает: "Для того, чтобы пережить обрушившиеся на нас перемены мы должны по-новому взглянуть на устройство наших устаревших организаций. Полезно рассмотреть три наиболее распространенные проблемы, с которыми сталкиваются сегодня компании: организационное несоответствие, излишняя вера в вертикальную иерархию и обыкновенная самоуспокоенность" [5, с.59]. Как показано выше, значимой проблемой организаций становится также сопротивление переменам. В настоящее время жесткие схемы управления все более вытесняются коллегиальными, демократическими процедурами, что позволяет сопротивление переменам переводить из латентного состояния в открытый диалог, сдерживая тем самым его деструктивное начало.

Литература:

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия: Пер. с англ. - СПб.: Питер Ком, 1999. - 416 с.
2. Управленческое консультирование: В 2 т.: Пер. с англ. / Под ред. М. Кубра. - М.: СП "Интерэкспрет", 1992. - Т. 1, 319 с.
3. Мастенбрук У. Управление конфликтными ситуациями и развитие организации: Пер. с англ. - М.: ИНФРА-М, 1996, 256 с.
4. Брэдик У. Менеджмент в организации. - М.: ИНФРА-М, 1997, 344 с.
5. Тоффлер О. Адаптивная корпорация // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В.Л.Иноземцева. - М.: Academia, 1999. - С.448-462.

ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ В УКРАИНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

The present article is a study of the processes that have been taking place within the system of higher education in Ukraine in the global, world-wide context of the development of industrial civilization, with the peculiarities of Ukraine's national, cultural and historical development taken into account.

The article is an attempt to substantiate at the necessity of forming a new "philosophy" of higher education, a new "mission" of the higher school, associated with the transition to a post-industrial society.

The present state of Ukraine's higher school with the most acute social and economic problems is being analyzed.

It is also an attempt to substantiate the need for an innovative way to develop Ukraine's higher school at the present stage as the only possible way to its new role as a societal system creating a zone of anticipating development for the whole social organism.

Ключевые слова: *развитие высшего образования, антропоцентрическая парадигма, учебный процесс, инновационная стратегия.*

Подход к процессам, происходящим сегодня в системе высшего образования Украины, оценка перспектив ее развития, возможны, с одной стороны, лишь в глобальном, общемировом контексте, а с другой – только со скрупулезным учетом специфики национального культурно-исторического развития.

Высшее образование в Украине возникло в рамках городской субкультуры традиционного общества, в эпоху аграрной цивилизации. В качестве первого на территории нашей страны учебного заведения высшего (гуманитарного) типа часто называют Острожскую школу-коллегиум (основана в 1576 г.), которая была построена по типу западноевропейских учебных заведений, но имела "греческую", т.е. православную ориентацию. При этой школе действовали кружок ученых и писателей-публицистов, знаменитая типография.

Отличительными особенностями второго учебного заведения высшего типа на Украине – Львовской братской школы (открыта в 1585 г.) были демократические принципы ее функционирования, закрепленные в первом известном памятнике украинской педагогической мысли "Порядок школьный", и чрезвычайно активная работа преподавателей по созданию учебников, научных и публицистических трактатов,

Ця стаття є дослідженням процесу, який відбувається у системі вищої освіти України в глобальному, всесвітньому контексті розвитку індустріальної цивілізації, із врахуванням особливостей національного, культурного та історичного розвитку України.

Стаття є спробою обґрунтувати необхідність формування нової філософії вищої освіти, нової "місії" вищої школи, яка пов'язана з переходом до постіндустріального суспільства.

Сучасний стан української вищої освіти проаналізований з врахуванням найбільш актуальних соціальних і економічних проблем.

Також було зроблено спробу обґрунтувати потребу у інноваційному способі розвитку української вищої освіти на сучасному етапі як єдиному можливому шляху до її нової ролі соціальної системи, яка створює зону прискореного розвитку цілого соціального організму.

Навроцкий Алексей Игоревич – кандидат социологических наук, доцент кафедры социологии, проректор Харьковского национального университета им.В.Н.Каразина (т.: (0572) 45-72-60, 45-31-36)

художественных произведений, которая роднит ее с Острожской школой и свидетельствует об изначальной ориентации вузов Украины на сочетание преподавания с исследованиями и “обслуживанием общества”.

Первым подлинно высшим учебным заведением на территории Украины был Киевский коллегиум (основан в 1632 г.; впоследствии – Киево-Могилянский коллегиум, Киево-Могилянская академия), который стал главным центром формирования национальной духовной, культурной элиты. В нем была создана стройная система управления, функционировали профессорские корпорации (прообраз нынешних ученых советов вузов) и студенческие конгрегации (прообраз современных органов студенческого самоуправления).

Главным направлением развития высшего образования в Украине в 18 в. было развитие профессионального образования. Например, при Харьковском коллегиуме в 1765 г. были открыты дополнительные классы, где преподавали инженерное дело, артиллерию, архитектуру, геодезию, географию.

Главным направлением нововведений в отечественной системе высшего образования в 19 в. выступало распространение учебных заведений новых типов: университетов (Харьковский университет был основан в 1805 г., Киевский – в 1834 г., Новороссийский в Одессе – в 1865 г.); лицеев, которые сочетали курс средних и высших школ; учительских институтов; вузов, готовящих специалистов для первичного и вторичного секторов национального хозяйства (Львовский политехнический институт был создан в 1844 г., Харьковский ветеринарный институт – в 1851 г., Харьковский технологический институт – в 1885 г., Академия ветеринарной медицины во Львове – в 1897 г., Киевский политехнический институт – в 1898 г., Екатеринославское высшее горное училище – в 1899 г. и т.д.).

С развитием индустриальной цивилизации образование вообще и высшее образование в частности оформляется как социальный институт, приобретая в 20 веке всю совокупность характерных для этого явления свойств. Кроме того, системы высшей школы передовых стран к середине 20 века имели еще ряд общих черт: высшее образование приобрело подлинно массовый характер, а его организация – характер массового поточного производства; высшее образование приобрело истинно научный характер, наука и образование в лучших своих проявлениях представлены едиными научно-учебно-производственными комплексами; высшее образование все более приобретало конкретный, прикладной, практический характер, имея главной задачей обслуживание потребностей производства; целью высшего образования становится массовая подготовка “качественных”, но “стандартных” специалистов; в содержании высшего образования стали доминировать его естественнонаучная и прикладная составляющие; учебный процесс стал ориентироваться в первую очередь на выработку навыков практической деятельности, умения оперировать знаниями при решении конкретных производственных задач; в организации учебного процесса доминировали идеи и методы авторитарной педагогики, субъект-объектная схема взаимодействия преподавателя со студентами. Всеми перечисленными качествами в полной мере обладала и высшая школа Украины.

В условиях становления постиндустриальной цивилизации к высшему образованию начинают предъявляться новые требования. В первую очередь речь идет о формировании новой “философии” высшего образования, новой “миссии” высшей школы. Выход из кризиса возможен лишь на основе выдвижения как приоритетной для системы высшего образования функции развития человеческой личности.

Сущность новой парадигмы высшего образования – парадигмы антропоцентрической – состоит в том, что в центр его выдвигается, как главное звено рассматривается отдельный человек. Максимальное раскрытие его индивидуальных способностей, неповторимых, уникальных особенностей психики и интеллекта становится главной целью всего образовательного процесса. Однако новая философия

высшего образования может лишь наметить общее направление его развития. Необходимо развитие социологии высшей школы, анализирующей и формирующей механизмы ее развития. Социальным механизмом, обеспечивающим достижение цели, сформулированной выше, является индивидуализация процесса обучения, тесно связанная с творческим инновационным характером образования. Отсюда вытекают такие направления реформы высшей школы, как гуманизация, гуманитаризация, фундаментализация, индивидуализация, внедрение инновационного характера образования, демократизация, распространение инновационного менеджмента, международная интеграция.

Если говорить о сегодняшнем состоянии высшей школы Украины, то значительная часть ее социальных проблем имеет корни в советском периоде развития страны. Многие элементы отечественной системы высшего образования не соответствуют потребностям периода рыночной трансформации экономики и демократизации политической жизни общества. Прежде всего в СССР сложилась унаследованная Украиной «вертикальная» структура высшего образования, тогда как для передовых стран сегодня характерна «горизонтальная» его структура. Важнейшим недостатком вертикальной структуры является отраслевая принадлежность высших учебных заведений, которые как бы закреплены за отдельными отраслями экономики и зачастую подчиняются соответствующим отраслевым органам управления. Это порождает ряд серьезных проблем, и в первую очередь – узкую специализацию учебных планов и программ. Другие серьезные проблемы, доставшиеся высшей школе Украины в наследство от советского прошлого: низкая эффективность ее финансирования; «остаточный принцип» выделения средств на высшее образование; административно-бюрократическая система управления на уровнях системы высшего образования в целом, отдельных вузов и их подразделений; статическая ориентация учебного процесса; доминирование «авторитарной педагогики»; отсутствие эффективного механизма отбора абитуриентов; закрытость для общественного контроля. Действие перечисленных факторов во многом обусловило застой в отечественной высшей школе.

На сегодняшнем этапе коренной социальной трансформации отмечено обострение ряда старых и появление новых проблем в системе высшего образования Украины. Прежде всего предельно обострилась, вышла на новый качественный уровень проблема финансирования высшей школы. Промедление с ее решением в скором будущем приведет к необратимой деградации отечественной системы высшего образования. Ее следствиями выступают углубление структурных диспропорций в использовании средств, критическое падение престижа преподавательского труда и сопутствующее снижение его качества. Другая проблема – дальнейшее падение престижа высшего образования в Украине. Третьей, важнейшей, по мнению автора, новой проблемой высшей школы Украины является превращение ее в институт, воспроизводящий социальную структуру с углубляющимся неравенством, закрепляющий и усиливающий социальную стратификацию.

Новой для Украины является проблема взаимоотношений государственного и негосударственного секторов высшего образования. Анализ показывает, что до сих пор отсутствует сколь-нибудь четкая программа органичной интеграции негосударственного сектора высшей школы в существовавшую систему. В первую очередь это касается отсутствия четкого юридического статуса негосударственных высших учебных заведений. Что же до сформированной в последние годы системы лицензирования и аккредитации, то она имеет административно-бюрократический характер и полностью монополизирована государственными структурами. Между тем в мире четко просматривается тенденция перехода функции контроля за качеством высшего образования на уровень вуза.

Характеристика проблем системы высшего образования во взаимосвязи с проблемами развития общества, формирование иерархии целей (потенциальных

вариантов решения этих проблем) в качестве идеальных результатов развития высшей школы, определяющих направленность изменений и позволяющих оценить их адекватность потребностям социума, является необходимым, но не самодостаточным моментом в процессе управления реформами. Необходимо создать механизм, обеспечивающий достижение целей. Управление развитием системы предполагает создание таких условий, когда само ее существование будет поставлено в зависимость от темпов внедрения и уровня использования нововведений. Поэтому создание механизма, обеспечивающего адекватный ход реформ, предполагает формирование в среде работников высшей школы осознанной потребности в изменениях, в достижении целей, адекватных содержанию реформы. Наши исследования показывают, что в среде вузовских работников Украины понимание необходимости этого доминирует с начала 90-х годов.

Выбор инновационной стратегии в системе высшего образования работниками высшей школы Украины также давно сделан: уже в 1992 г. 72% от общего числа опрошенных являлись сторонниками эволюционного пути и только 18% – революционного, взрывного. В дальнейшем удельный вес сторонников плавных, постепенных преобразований еще более вырос: интервьюирование, проведенное в г. Харькове в 1997 г., показало, что он составил уже 84%. Далее, на основании результатов наших исследований можно сделать вывод, что состояние управления в системе высшего образования не является второстепенным для ее работников и лишь временно отодвинуто в их сознании на задний план. А значит, подготовленные надлежащим образом управленческие инновации могут быть с большой степенью вероятности положительно восприняты реципиентами.

Вертикальная, пирамидальная организационная структура высшей школы Украины, существующий тип ее департаментализации и высокая степень централизации являются в настоящее время серьезным препятствием на пути инновационного развития системы. Назрел переход к “плоским” организационным структурам, в которых минимизировано число уровней управления и принятие решений максимально приближено к исполнителям. Это предполагает также децентрализацию управления высшей школой – необходимое условие его эффективного функционирования и развития. В свою очередь децентрализация управления высшей школой Украины требует применения нового принципа разделения деятельности по вертикали, перераспределения полномочий и ответственности между существующими уровнями управленческой иерархии. Целесообразно использование четырех таких уровней: национального, регионального, вузовского и факультетского. Уровень вуза должен стать тем уровнем управления, на котором решаются основные вопросы его хозяйственной жизни, определяются направления развития, осуществляются стратегические изменения в учебном процессе и подготовке специалистов.

Реформа высшей школы Украины в современных условиях требует и создания новой концепции ее развития, выхода за пределы привычных представлений о путях развития высшего образования. В рамках прежних подходов, экстраполируя прежние способы решения проблем, ограничиваясь локальными нововведениями в отдельных звеньях, невозможно создать действенную концепцию выхода высшей школы Украины из кризиса, включить соответствующие механизмы. Возможен только один путь ее эффективного реформирования – инновационный, который получил в последние годы развитие во многих передовых странах мира. Инновационный путь развития высшей школы означает переход от спонтанных, периодических нововведений к нововведениям как способу существования системы, продуцируемым самой высшей школой и выступающим формой ее целенаправленного, контролируемого и управляемого развития. Высшая школа Украины должна трансформироваться в саморазвивающуюся и самоуправляемую систему.

Инновационный путь развития высшей школы Украины на современном этапе – единственно возможный вариант обеспечения ее новой роли в качестве социальной системы, создающей зону опережающего развития для всего социального организма, непрерывного возникновения в ней импульсов развертывания прогрессивных общественных процессов.

ОБРАЗОВАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ТРАНСФОРМАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

The article is devoted to problems of the education development as a subject of socio-cultural transformation. It is considered that the role of educational system as an agent of personality socialization is actualized. The quantitative and qualitative characteristics of higher education in the contemporary Ukraine are provided. The global and regional, outer and inner factors determining the formation of "subjectness" as a quality of education are analyzed. Such factors as informatization of a society, ecologization of social consciousness, accentuation of the role of communicative culture, the increasing influence of mass media and others are among the global factors. The main regional factors are the development of legal state and civil society in Ukraine. The author concludes that the institute of education affects the process of socio-cultural transformation more than any other institute of contemporary Ukrainian society.

Стаття присвячена проблемам становлення освіти як суб'єкту соціокультурної трансформації. В роботі розглядаються питання актуалізації ролі освітньої системи як агента соціалізації особистості, надаються кількісні та якісні характеристики вищої освіти в сучасній Україні. Аналізуються глобальні та регіональні, зовнішні та внутрішні фактори, що зумовлюють становлення суб'єктності як якості соціального інституту освіти тощо.

Серед глобальних чинників розглядаються такі, як інформатизація суспільства, екологізація суспільної свідомості, підвищення комунікативної культури, зростання впливу засобів масової інформації тощо. Серед регіональних факторів – становлення правової держави та громадянського суспільства.

Автор робить висновок, що в умовах сучасної України інститут освіти здійснює суттєвий вплив на процеси її соціокультурної трансформації.

Ключевые слова: *социокультурная трансформация; субъекты трансформации; социальный институт; образование как субъект трансформационных процессов; глобальные, региональные, внутренние и внешние факторы становления субъектности образования как социального института.*

Успешное реформирование украинского общества невозможно без кардинального обновления таких его структурных составляющих, как социальные институты. Являясь наиболее консервативными элементами структуры общества, именно социальные институты, изменяясь, определяют темп и направление изменений в обществе в целом, выступают субъектами социокультурной трансформации. Важную роль в этом процессе играет такой институт, как образование, прежде всего высшее.

“Вытеснение” непрофессионализма из большинства сфер деятельности как специфическая особенность современного общества определяет необходимость постоянного совершенствования образовательного пространства, его реформирования, прежде всего учитывающих “вызов времени”.

Ответ образования на этот вызов делает его одним из важнейших субъектов социокультурной трансформации как в глобальном, так и в региональном контексте.

Несомненно, что субъектом трансформационных процессов может выступать любой институт общества. Это обусловлено, с нашей точки зрения, тем, что изменения в социально-экономической, политико-идеологической и ценностной структуре общества

происходят прежде всего благодаря изменениям системы стандартов поведения, обязательных для осуществления функций социального института, в том числе, ценностно-нормативной системы. Именно это трансформирует социальные практики как отдельной личности (ибо деятельность любого индивида связана с институционально оформленными общественными отношениями), так и различных социальных групп.

Заметим, что в данном контексте субъектность социального института мы рассматриваем как его способность оказывать активное воздействие на жизнедеятельность других институциональных форм, социальных общностей, личности. При этом под способностью мы понимаем наличие интеллектуальных и материальных ресурсов, а также устойчивых стандартов поведения, норм и предписаний, ориентированных на обеспечение конкретного вида социальной деятельности в изменяющихся условиях.

Поскольку социальный институт, в том числе, можно определить как компонент социальной структуры общества, интегрирующий и координирующий множество индивидуальных действий людей, важным фактором, обуславливающим субъектность социального института, выступает психологическая установка этих людей на инновационную деятельность.

Качества субъектности того или иного социального института могут успешно реализовываться при наличии благоприятных политико-правовых и т.д. условий, в том числе соответствующей государственной политики.

В условиях современного украинского общества политика государства, к сожалению, не способствует развитию социальных институтов, в т.ч. образования, как субъектов социокультурной трансформации, что, без сомнения, тормозит процессы становления гражданского общества.

Тем не менее, вопреки этой политике, многие социальные институты, и прежде всего образование, становятся такими субъектами.

Ниже мы попытаемся определить меру субъектности высшего образования как социального института, проанализировав его способность, готовность и возможность оказывать активное воздействие на трансформацию различных сфер жизнедеятельности украинского общества. Несомненно, что в современной ситуации функции системы образования как субъекта социокультурной трансформации реализуются далеко не в полной мере. Скорее можно говорить о становлении такого рода субъектности образования, в том числе высшего.

Обратимся к несколько более подробному анализу ситуации в отечественной высшей школе. Прежде всего отметим, что кризис в экономике и политике, в том числе конфликт между различными ветвями власти в Украине, мешает обществу и государству сосредоточиться на решении первостепенных задач своего развития. Так, к сожалению, образование, как и наука, не являются сегодня приоритетными направлениями финансовой политики государства. По сути дела мы можем с полным правом говорить об обскурантизме власти. Несмотря на то, что Конституция Украины гарантирует обязательное финансирование образования в размере 10% государственного бюджета, реально оно составляет не более 2%.

Ситуация усугубляется тем, что условия маргинального периода, который мы переживаем, провоцируют формирование такого стереотипа общественного сознания, согласно которому образование не выступает важнейшей жизненной ценностью.

Периферийное положение образования в шкале ценностей постсоветского массового сознания детерминировано несколькими причинами. Во-первых, принято считать, что среди новых русских, украинцев и т.д. не так много действительно высокообразованных людей. Во всяком случае ничтожно мало тех, кто разбогател, благодаря своему образованию, интеллекту. Предпринимательство же собственно в сфере образования (мы имеем в виду создание частного образовательного сектора) не дает, во всяком случае насколько это известно автору, баснословных дивидендов. Приватные учебные

заведения, в т.ч. высшие, – это не столько возможность разбогатеть, сколько попытка, прежде всего вузовских работников, выжить. В этом контексте уместно назвать вторую, с нашей точки зрения, причину достаточно низкого рейтинга образования в иерархии ценностей кризисного сознания. Дело в том, что за годы экономических реформ (вернее бесконечных разговоров о них) существенно изменилось социальное положение работников системы науки и образования. Сегодня их называют “новыми бедными”, “экономическими аутсайдерами” и т.д. Многие из них лишились работы по специальности, а если и остались работать на прежнем месте, то оплата их труда, по сравнению с другими сферами занятости, значительно ниже.

Все это не могло не сказаться на отношении массового сознания к образованию, помогло сформироваться представлению о том, что успех в жизни (во всяком случае в нашем обществе) достигается не благодаря образованию, а порой вопреки нему.

В то же время, несмотря на кризисную ситуацию в образовательном пространстве Украины (постоянное сокращение государственного финансирования образования, его коммерциализация¹, задержки с выплатой зарплаты и стипендии; деградация образования в области фундаментальных наук, материальная база которого уже не только морально, но и физически устарела; все более настойчивое свертывание вузовской науки, без которой невозможна качественная подготовка специалистов во всех областях знания и многое другое), вторая половина 90-х годов ознаменовалась количественным ростом образовательных услуг и увеличением числа украинского студенчества. Так, если в 1995-1996 учебном году в Украине насчитывалось 169 государственных вузов III–IV уровня аккредитации, то в 1998-1999 учебном году их стало 206. Число небюджетных высших учебных заведений III–IV уровня возросло с 64 до 92. Общая численность студентов в вузах всех форм собственности за четыре года (с 1995г. по 1998г.) увеличилась почти на 287,5 тыс. человек и составила в 1998-1999 учебном году 1210299 человек [2, с.136]. Почти 65% из них обучалась на дневных отделениях вузов [2, с.33]. По данным специалистов Украинского института социальных исследований, возрастает число мест, которые высшая школа предлагает абитуриентам. Так, в 1998г. на 100 выпускников средних школ приходилось 70 таких мест [2, с.33]. Многоканальное финансирование подготовки специалистов становится сегодня устойчивой тенденцией в развитии отечественного высшего образования. Это помогает не только сберечь, но и, как видим, увеличить объемы приема студентов на первые курсы высших учебных заведений. Так, в 1997-1998 учебном году на средства юридических и физических лиц обучались 44 % первокурсников. При этом количество принятых на учебу студентов-бюджетников практически не снизилось по сравнению с 1996-1997 учебным годом. Тем не менее очень важно и дальше расширять возможности внебюджетного финансирования образовательной сферы, без чего решение возникающих в этой отрасли проблем представляется весьма сложным. Как мы уже подчеркивали, объемы государственного финансирования образования, к сожалению, с каждым годом сокращаются. Так, в 1997 году на содержание учреждений образования из государственного и местных бюджетов было направлено 5033,7 млн. гривень, в 1998г. – 4506 млн. гривень [2, с.36].

Таким образом, мы не можем обольщаться количественными показателями развития отечественного высшего образования. Ибо это не является, по нашему мнению, ни свидетельством внимания государства к системе образования, в т.ч. высшего, ни следствием высокого престижа образования и образованности у населения.

Тот факт, что сегодня конкурсная напряженность, в том числе в технических вузах, варьируется от 1,5 до 2 человек на место [1, с.30], свидетельствует не столько о

¹ Мы имеем в виду не развитие частного образования и узаконенных платных услуг в государственных вузах, а всевозможные легальные и особенно нелегальные поборы со студентов, которые не могут быть оправданы ничем.

популярности высшего образования, сколько о том, что, обучаясь в вузе, молодой человек на 5-6 лет оттягивает начало своей самостоятельной трудовой деятельности. Как известно, найти работу (особенно в этом возрасте) сегодня достаточно проблематично.

Таким образом, налицо проблемная ситуация, выражающаяся в противоречии между объективной потребностью реформирующегося общества в развитии такого института, как образование и субъективным отношением к нему этого общества в целом, государственных структур, личности. Если это противоречие не будет разрешено, экономический и социально-политический кризис украинского общества может усугубиться интеллектуальным кризисом, ростки которого можно обнаружить уже сегодня. Несомненно, что интеллектуальный кризис более всего опасен для общества, ибо его последствия являются наиболее разрушительными для социума, а их преодоление требует несравненно больше времени, чем преодоление политического и даже экономического кризиса.

Итак, региональный социально-экономический контекст не предоставляет системе образования широких возможностей для ее развития как субъекта социокультурной трансформации.

Тем не менее, как представляется, излишняя драматизация ситуации была бы некорректной, ибо все же существует немало факторов как глобального, так и регионального масштаба, внешних и внутренних по отношению к образованию, предопределяющих становление субъектности данного социального института.

Прежде всего обратимся к внешним факторам, обуславливающим этот процесс. Среди них особое место, безусловно, занимает глобализация социальных процессов и отношений. Это обусловлено тем, что в условиях современного этапа развития человеческой культуры, которую можно охарактеризовать как "способ выжить", ни одно общество не оказывается самодостаточным. В решении проблем выживания человечества важная роль принадлежит взаимодействию культур, в том числе его образовательной составляющей, поиску общих ценностных оснований глобальной социокультурной трансформации.

Кардинальные изменения в мировом образовательном пространстве, без сомнения, предопределяются переходом человечества к новой – информационной цивилизации. Хотя Украина, как и другие постсоветские страны, находится на периферии этого процесса, его влияние на отечественную систему образования несомненно (компьютеризация учебного процесса, подключение вузов к системе Internet и т.д.).

Огромное воздействие на образовательную сферу общества оказывают изменения на рынке труда, стимулирующие процессы социально-профессиональной мобильности личности.

Серьезные изменения происходят в научном осмыслении окружающего нас мира, в том числе социального. Переход к постнеоклассической научной парадигме одновременно актуализирует как фундаментализацию знания, так и его гуманитаризацию, что, естественно, сказывается на содержании образовательного процесса.

В контекст глобальных факторов трансформации образования вписываются такие, как информатизация общества, экологизация общественного сознания, повышение роли коммуникативной культуры в жизнедеятельности общества, возрастание влияния средств массовой коммуникации на процесс становления личности и многие другие.

Несомненно, все названные нами выше и многие другие глобальные факторы трансформации мирового образовательного пространства проявляются с различной степенью интенсивности и на региональном (в масштабах отдельной страны) уровне.

Среди специфических региональных факторов, оказывающих воздействие на отечественную систему образования, необходимо прежде всего назвать становление правового государства и формирование гражданского общества.

Процессы, происходящие сегодня в образовательном пространстве Украины,

прежде всего в высшей школе, детерминированы, в том числе, развалом Советского Союза, повлекшим за собой необходимость кардинального пересмотра номенклатуры вузовских специальностей, значительная часть которых, особенно в технических вузах, была обусловлена потребностями ВПК.

Несомненно, что изменения в отечественной системе образования вызваны также углубляющимися процессами поляризации украинского общества, в том числе и прежде всего экономической, что, на наш взгляд, может иметь не только негативные последствия, о чем мы скажем ниже.

Политические страсти, противостояние “левых”, “правых” и “центра”, их попытки вновь поставить на определенную идеологическую платформу учебно-воспитательный процесс в школе и вузе, несомненно, оказывают воздействие на темп и направленность изменений в системе отечественного образования, что также способствует становлению ее субъектности.

Многие из названных выше внешних факторов трансформации образования как социального института одновременно представляют собой результат, следствие изменений, происходящих в самом образовательном пространстве. В этом, как мы полагаем, и заключается диалектика социокультурной трансформации как процесса, характеризующегося постоянной сменой функций различных элементов социокультурного целого. Один и тот же элемент социального в тех или иных условиях выступает то как субъект, то как объект изменений. Более того, возможны ситуации, когда этот элемент (социальный институт, общность, личность) одновременно выполняет функции и субъекта, и объекта трансформации. Именно такую ситуацию, как мы считаем, переживает сегодня образование. Так, названный нами выше фактор глобализации социальных процессов и отношений, детерминирован в том числе современной образовательной практикой, системой ее ценностей и приоритетов, ее нацеленностью на формирование “многомерного” человека, его приобщение к сокровищам мировой культуры. То же самое можно сказать о большинстве перечисленных нами внешних факторов трансформации мировой и отечественной системы образования. Состояние этой системы – и показатель изменений, происходящих в обществе, и их источник, движущая сила.

В региональном, в том числе украинском контексте, образование как субъект и объект социокультурной трансформации проявляется весьма многообразно. Так, процесс становления правового государства и гражданского общества, без сомнения, воздействующие на образование, в свою очередь, в огромной степени зависят от деятельности этого социального института. Мы полагаем, что образование в значительно большей степени, чем другие институты современного украинского общества, отвечает характеристикам институтов гражданского общества, что, в частности, проявляется в институционализации небюджетного образования.

Как мы уже подчеркивали, система образования не только испытывает на себе влияние поляризации украинского общества, но и, благодаря развитию частного сектора, в целом платных образовательных услуг, выступает одним из факторов углубления и расширения социальной и экономической дифференциации населения. Несомненно, это должно вызывать и вызывает серьезную тревогу, ибо из института социальной мобильности образование в его постсоветском варианте превращается в институт закрепления социальной поляризации. В то же время появление в обществе богатых людей, на наш взгляд, может и должно положительно сказываться на развитии образования, благодаря спонсорству, материальной поддержке отечественной образовательной системы этими людьми.

Анализ внутренних факторов трансформации отечественной системы образования приводит нас к выводу о том, что в современных условиях субъектные характеристики этой системы выражены более интенсивно, чем объектные. Прежде всего, на наш взгляд, это выражается в том, что из всех институтов современного украинского общества

высшее образование выгодно отличается тем, что его функционирование, несмотря на все сложности нашего кризисного социума, носит конструктивный характер. Тот факт, что система образования так активно вписывается в контекст рыночных отношений, является ярким подтверждением этому. Тем не менее главное – это те внутренние резервы трансформации, которыми обладает данный институт. И первый из них – сохранившийся даже с учетом “утечки мозгов” интеллектуальный потенциал высшей школы – ее профессорско-преподавательский состав. Именно благодаря ему высшее образование, в том числе техническое¹, открывает для себя, а, значит, и для общества в целом новые возможности выживания. Если в конце 80-х – начале 90-х годов наши исследования, в том числе проведенные в рамках Всесоюзной программы “Общественное мнение”, свидетельствовали о негативных изменениях в кадровом потенциале высшей школы (достаточно интенсивный отток из высшей школы наиболее активной части преподавателей и научных сотрудников в сферы с более высоким уровнем заработной платы; связанное с этим “постарение” кадрового состава вузов; малый приток вузовской молодежи в аспирантуру, что детерминировало серьезные проблемы преемственности в вузовской науке и т.д.), то сегодня, почти десять лет спустя, мы можем констатировать снижение вузовской текучести кадров, повышение заинтересованности выпускников высшей школы в продолжении образования в аспирантуре, некоторое “омоложение” профессорско-преподавательского состава и т.д. Конечно, нам могут возразить, объясняя все названное нами выше внешними по отношению к образованию факторами: текучести нет, потому что кроме челночно-лоточного бизнеса некуда “утекать”; в аспирантуру идут, потому что после окончания вуза во многих случаях невероятно сложно найти работу по специальности; “омоложение” – результат естественных процессов ухода на пенсию, которые особенно интенсифицировались в условиях постоянного сокращения государственного финансирования образования и т.д. Несомненно, и эти причины детерминируют названные нами процессы. И все-таки, как нам представляется, в их основе прежде всего лежат факторы иного порядка: становясь все более автономным субъектом социокультурной трансформации, высшее образование все интенсивнее “втягивает” человека в свою сферу.

Важнейшим внутренним фактором становления высшего образования как субъекта социокультурной трансформации является развитие новой философии образования как результат его саморефлексии. Сегодня о новой образовательной парадигме, соответствующей основным тенденциям развития цивилизации, говорят и пишут многие исследователи, определяющие главное предназначение образования в современном мире, его приоритетную функцию как “человекоцентризм”, т.е. направленность на развитие человека в его когнитивном бытии. В этом контексте обычно говорят о необходимости гуманизации и гуманитаризации образования, о смене “идеала естественнонаучного разума” “идеалом гуманитарного разума”, т.е. о необходимости превращения образования из института, который “обслуживает” научно-технический прогресс, в систему, ориентированную на человека как “меру всех вещей”, на развитие его творческих, в т.ч. интеллектуальных способностей.

Согласно новой образовательной парадигме, созвучной постмодернистскому видению мира, главная цель образования – вооружить человека методологией творческого преобразования мира, методологией многовариантной, допускающей множественность правильных ответов.

Ориентация образования на будущее предопределяет его нацеленность на опережающее развитие. Это, как нам представляется, лежит в основе одной из центральных идей новой философии образования. Мы имеем в виду идею, если можно

¹ Технические вузы, в целом образование в области фундаментальных наук, развивая в своих рамках непрофильные направления обучения (различные экономические специальности, в т.ч. менеджмент, маркетинг и т.п.), прибегают к этому, по нашему мнению, как к временным мерам, тем самым сохраняя главное для себя – подготовку специалистов соответствующего профиля.

так сказать, индивидуализации образования. Квинтэссенция этой идеи – формирование индивидуальных способов познания и преобразования личностью себя и окружающего мира. Это требует иной, принципиально отличной от традиционной образовательной парадигмы, системы организации образования, в том числе реализации идеи “педагогики сотрудничества”. Подлинное партнерство в образовательном пространстве, как мы полагаем, подразумевает субъект-субъектные отношения на всех его уровнях, начиная с органов управления системой образования и заканчивая отдельно взятым студентом. И в этом мы усматриваем еще одно, пожалуй, важнейшее проявление субъектности древнейшего и всегда устремленного в будущее социального института.

Литература:

1. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1997р.) / Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. – К.: НВФ “Студцентр” / Ніка-центр, 1998. – 148 с.
2. Про становище молоді в Україні (за підсумками 1998 року) / Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. – К.: ТМ Прінтікс Прес, Printix Press, 1999. – 154 с.

ББК 74.04 (2)

УДК: 316.334:37

Шеремет И.И.

РОЛЬ ШКОЛЫ В ФОРМИРОВАНИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАЦИИ УКРАИНЫ

In the article the problems of construction of national school are considered, where such spiritual environment is created which facilitates conditions for effective mastering of properties of the people and world civilization. In the child, the ethnic consciousness and culture will be brought up, that help formation of civil maturity. Formation of the person of the citizen of the democratic state here begins.

У статті "Роль школи у формуванні політичної нації України" розглядаються проблеми розбудови національної школи, де створюється для учнів таке духовне середовище, яке сприяє найефективнішому засвоєнню здобутків свого народу і світової цивілізації, де виховується у дитини, підлітка етнічна самосвідомість та культура, що сприяє формуванню громадської зрілості, а з виховання толерантності до інших бере початок розвиток особистості громадянина демократичної держави.

Ключевые слова: национальная школа, политическая нация, толерантность, национально-культурное возрождение.

Одна из первостепеннейших задач Украины, имеющей полиэтнический состав населения – формирование политической нации – может быть решена путем всесторонней взаимосвязи и адекватного сочетания собственно этнонациональных, общенациональных потребностей, которые постоянно развиваются и усложняются.

“Чувствовать себя гражданином, – писал Н.А.Бердяев, – совсем не означает потери национального чувства и национального гражданства. К политической, вселенской жизни человек приобщается... через жизнь национальную”[1, с.95].

С началом национальных движений в СССР проблемы направления культурного развития приобрели политическое звучание. Прежде всего, встали вопросы оценки того пути, который был пройден в советскую эпоху. Идеологи национальных движений акцентировали внимание на ущербе, причиненном культурному наследию народа, и призывали к возрождению утраченных традиций. За предшествующие годы в процессе урбанизации и индустриализации стерлись многие традиционные черты образа жизни народов. Этому способствовала направленная политика государства в области секуляризации, активное распространение атеизма, отказ от архаических форм межличностных отношений, “идеологическая чистка” культуры, проявляющаяся в отказе от культурных ценностей, созданных деятелями культуры, идеология которых не соответствовала социалистическому реализму, или тех, которые оказались в эмиграции. В результате, действительно, часть традиционной национальной культуры у народов оказалась утраченной.

В условиях отказа от моноидеологии в стране в целом, в ситуации экономической трансформации, сопровождающейся ухудшением положения людей, ростом социальной неуверенности, страхов, обращение к прошлому, даже в архаической форме, нередко воспринимается людьми как спасение или, по крайней мере, какой-то выход. Сегодня, например, представители высокостатусных групп интеллигенции демонстрируют (зачастую, прежде всего в деловой сфере) традиционалистские жизненные программы. Они подчеркнуто говорят на родном языке, демонстрируют приверженность религии,

обычаям, обрядам, отдают своих детей в национальные гимназии. Политика национального возрождения, которая связывалась с процессом демократизации в силу этого, в ходе ее реализации порой воплощается в попытках восстановления архаики, что может превратиться не только в тормоз развития, но и станет культурно изолирующим фактором. История дает примеры возможных бурных реакций на деятельность всякого рода реставраторов.

Проводимая в Украине в последние годы политика национально-культурного возрождения, если она претендует на конструктивную, должна стать противовесом культурно-ассимиляционных тенденций, которые в последние десятилетия охватили сферу образования, воспитания, средства массовой информации.

Следует отметить, что перспектива развития национально-культурного возрождения связана, прежде всего, с государственными мероприятиями. Государство обязано не только оказывать материальную помощь развитию национальной культуры, но и совершенствовать законодательную базу национально-культурного развития. Речь идет о том, что многие народы, составляющие народ Украины, были лишены возможности иметь свои национальные школы, театры, издательства и т.п., обеспечивающие этнокультурную идентичность человека.

Для Украины к концу 80-х годов типичной являлась асимметрия между национальной структурой населения и системой национально-языкового образования. На 72,5% украинского населения (по переписи 1989 года) доля школ с украинским языком обучения составляла менее 50%, а по городам этот показатель был значительно меньше. Так, в Харькове в 1991 году обучалось на украинском языке 1,9% от общего числа учащихся. За последние годы произошли существенные изменения в образовательной системе. Например, сегодня в Харькове на украинском языке обучается уже 22,5% от общего числа учащихся. Из 186 школ города в 97 преподавание велось на украинском языке, в 59 – на русском, и 30 школ стали двуязычными [2, с.39-40]. Кроме того, функционируют школы с углубленным изучением еврейского, корейского, немецкого и польского языка. Открыта воскресная армянская школа.

Уже сейчас утвердилось представление о национальной школе не просто как о школе с преподаванием на языке того или иного народа, а о школе, работающей по своим программам, позволяющим создать для своих воспитанников духовную среду, способствующую наиболее эффективному усвоению наследия и своего народа, и мировой цивилизации.

В государственной национальной программе “Образование. Украина XXI века” зафиксировано, что национальная направленность образования заключается в неотделимости образования от национальной основы, его органического соединения с национальной историей и традициями, в сохранении и обогащении культуры, превращении образования в важный инструмент национального развития и гармонизации национальных отношений.

Культура межэтнического общения – один из важнейших факторов в решении межнациональных проблем и одно из условий выхода к цивилизованному обществу. Воспитание у ребенка, подростка этнического самосознания и культуры способствуют формированию гражданской зрелости, а с воспитания толерантности к другим берет свое начало развитие личности гражданина демократического государства. Безусловно, существенную роль в легитимизации толерантных установок в межэтнических отношениях играет идеология общества. Однако нельзя недооценивать в этом процессе роль школы.

Следует отметить, что меняется конфигурация взаимодействия культур разных народов, происходит взаимная адаптация к ней. Коррективы вносит общая социально-культурная среда.

Например, в вузах Харькова преподавание ведется на русском и украинском языках. Завершение среднего образования на национальном языке может создать

дополнительные трудности в процессе обучения в высшей школе.

В национальной школе вводится преподавание, преподносящее, в той или иной форме, религиозное мировоззрение. Известны случаи, когда в национальных школах преподавание ведут учителя из других стран, а их преподавание, естественно, идеологизировано с ориентацией на страны-посланцы. Образование становится способом освоения их стиля жизни, и это важно иметь в виду.

Какими будут представления молодежи о своей истории, культуре в таких школах, какой будет идентичность, на основе каких ориентаций и ценностей будет находиться молодежь, окончившая эти школы? На этот вопрос могут ответить специальные социологические исследования.

Отметим, что с внесением изменений и дополнений в законодательство появилась возможность формирования национально-культурных центров, берущих на себя инициативу духовного возрождения, этнокультурной защиты национальных меньшинств. Если в Украине в начале 1990 года насчитывалось около 90 национально-культурных центров, то сегодня только в Харькове таких центров 28.

Однако ситуация осложняется прежде всего слабой материально-финансовой базой их существования. Бюджетных средств не хватает на удовлетворение общеобразовательных программ, поэтому средства на эти цели ищут на пути развития сети малых предприятий, возрождения традиционных национальных промыслов, что достаточно сложно в крупных городах Украины, поскольку этнические общности не образуют территориальные анклавы и не концентрируются в определенных отраслях городского хозяйства, как это характерно для крупных городов большей части регионов Земли.

Самоформирование городских этнических субкультур – процесс очень медленный и инерционный, зато, сформировавшись, эти субкультуры могут оказывать долгосрочное влияние на судьбы этноса, не взирая ни на какие исторические коллизии. Большую роль в этом процессе будет играть система образования.

Литература:

1. Бердяев Н.А. Национальности человечества. //Сборник "Судьба России". – М: Изд-во МГУ, 1990.
2. Статистичний збірник "Показники розвитку закладів освіти області за 1998 рік".- Харків, 1999.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

The difficulties and contradictions of pedagogical activity in conditions of an information society are considered in the article. The features of the requirements to the teacher as to the participant of communicative process are analyzed. The installations of the conceptual program of the reformers of the European system of education "Education in Europe and Education for Europe" are considered, the ways of creation of new system of school education are analyzed.

У статті розглядаються складності та протиріччя педагогічної діяльності в умовах інформаційного суспільства. Аналізуються особливості вимог до вчителя як учасника комунікативного процесу. Розглядаються установки концептуальної програми реформаторів європейської системи освіти "Освіта у Європі: освіта для Європи", аналізуються шляхи розбудови шкільної освіти в Україні.

Ключевые слова: информационное общество, педагогическая деятельность, учитель, коммуникативный процесс.

Переход к информационному обществу, качественно новому этапу развития человечества, задает новое направление развитию образования, вносит свои сложности и противоречия в педагогическую деятельность. Так, с одной стороны, общепризнанная необходимость введения в рамках национальных систем образования интегративных учебных курсов, ряда установок педагогики жизнотворчества предполагают высокий уровень развития личностных качеств учителя, "ренессансный характер"; а с другой, функции учителя непосредственно в учебном процессе обнаруживают тенденцию к свертыванию: учителя заменяют компьютерные программы, дидактические материалы, учебные пособия. Однако последнее не означает, что учитель перестает быть участником педагогического коммуникативного процесса. Напротив, доминирование "soft ware" в учебном процессе предполагает наличие у педагога навыков коммуникативной техники. Эта техника вместе с тем не является самоцелью, а преследует более масштабную задачу – формирование коммуникативного разума у участников диалога. В зависимости от отношения к ученикам учитель может демонстрировать отрицательную (сверхактивную), положительную (проактивную) и нейтральную (реактивную) коммуникативные установки. Коммуникативная установка создает своеобразное предпонимание педагогической ситуации, а также включает в себе спектр человеческих симпатий и антипатий, предпочтений. В профессиональную этику учителя входит умение владеть собой, контролировать собственные эмоции, а, следовательно, продуктивно использовать коммуникативную установку и обеспечить ролевое разнообразие диалога. В частности, при изложении материала учитель не может ограничиваться ролью повествователя, который замыкается в своих нарративных дискурсах. Он по ходу диалога может выступать в роли исследователя, экспериментатора, аналитика, носителя здравого смысла и т.п.

Коммуникативные техники помогают вырабатывать стиль педагогического общения, который является объективной профессиональной характеристикой учителя. В классификации такого рода стилей К.Г.Митрофанов предлагает выделить следующие: отстраненный, конфликтный, попустительский, авторитарно-монологический,

самоотверженный, манипулятивный, диалогический [1].

В трансформациях системы образования на мезо- и микроуровнях диалогический стиль наиболее способствует безболезненной адаптации учащихся и педагогов к инновациям, требующим усвоения, понимания и, наконец, признания.

Диалогический стиль в социальной репрезентации учителя является не только педагогически оптимально эффективным, но и представляет собой адекватный ответ на саморегулятивные потребности трансформируемых систем образования (по терминологии Н.Лумана – на автопоэтические интенции системы). Способность к культурному диалогу, умение цивилизовано выражать интересы участия следует считать существенными предпосылками социально-конструктивной деятельности педагога. Развитие и реализация названных способностей на мезо- и микроуровнях (т.е. в системе национального образования в целом и конкретно в школах того или иного профиля) совпадает по своей направленности с потребностями формируемых сверхсложных социальных систем, приближающихся к планетарному уровню. Такой является, например, объединенная Европа, политико-экономическое и социальное структурирование которой приобретает вполне реальные очертания. Показательно, что концепция “Европейского образования”, разрабатываемая и по сей день незавершенная педагогами стран-участниц Европейского союза, значительно отстает от реальных социально-культурных трансформаций.

Показательна в этом плане концептуальная установка реформаторов европейской системы образования, выдвинутая в июле 1993 года в Регенбурге, под заголовком “Образование в Европе: образование для Европы” [2]. Следует сразу же отметить, что установки данной конференции и по сей день продолжают считаться основным, хотя и не лишенным внутренней противоречивости ориентиром западноевропейской реформаторской педагогической мысли. Кратко выводы Регенбургской конференции К.-Ю.Тильман суммирует следующим образом:

- необходимо изучить различные модели образования в европейских странах, чтобы взять на вооружение “апробированные образцы”;
- отдавать приоритеты профессионально-техническим учебным заведениям, поскольку они имеют приоритетное значение с экономической точки зрения;
- модернизировать образование, поскольку его соответствие системе производства является решающим фактором ее эффективности, залогом “успеха”, оттесняя на задний план все другие различия, как то: государственное или частное финансирование, социалистическая или капиталистическая идеология, централизованная или децентрализованная форма организации;
- учитывать взаимодействие школьного образования и шансов на рынке труда;
- привести в соответствие школьные нормы и требования с общественно санкционированными изменениями в ценностной ориентации;
- признать необходимость единой политики в области образования [3].

Эти выводы, имеющие директивный характер, были неоднозначно восприняты педагогической общественностью тех европейских стран, чьи интересы они затрагивали. Обращает на себя внимание тот факт, что учителя и руководство разных типов школ демонстрировали совершенно иное видение проблематики европейского образования и воспитания. Прежде всего, они настаивали на разнообразии: “Подгонка совокупности европейских систем образования под какую-либо единую структурную модель означала бы разрыв исторической и культурной традиции, игнорирование специфики педагогической ответственности. Объединение нельзя понимать как “подключение”... Вхождение национальных систем образования в формируемую единую европейскую будет значительно облегчено автономизацией регионального образования. Немецкая локальная модель управления школами на пути продвижения к единой европейской школе опережает французский централизм” [4].

Европейская перспектива, а она актуальна также и для Украины, вновь заострила

вопрос о направленности реформирования школьного образования.

В пользу стандартизации говорит, прежде всего, цель объединения Европы: создание единого экономического пространства, в том числе и единого рынка труда. Подрастающее поколение, таким образом, получает возможность миграции. Трудовая биография в современных условиях предполагает достаточно частую смену места жительства, в том числе включая другие страны. При переездах с родителями дети вынуждены менять школы. Стандартизация в этом плане значительно облегчает адаптацию учеников. Она же стабилизирует педагогический процесс, помогая осуществлять контроль за деятельностью учителей. Ведь чем меньше нормативных стандартных предписаний, тем субъективнее и сложнее становится оценка учительского труда. Но та же стандартизация препятствует развитию педагогического творчества, превращают учебный процесс в рутину, отдаляет образование от конкретных жизненных условий ученика и учителя, затрудняя коммуникативные процессы между ними.

В качестве компромисса обычно предлагается введение единых требований на выпускных экзаменах в школах и вступительных экзаменах в вузы (там, где такие экзамены существуют). Однако такие единые требования нередко создают стрессовую ситуацию для учеников и учителей. Экзаменационные требования в данном случае будут неизбежно заслонять интересы развития ребенка.

В этой связи нельзя не отметить, что планирование качества образования представляет собой важное звено трансформационных процессов, ибо именно качество образования рассматривается как критерий эффективности работы педагогического коллектива, да и учительский труд оплачивается не только по количественным, но и по качественным показателям.

Как отмечается в современных исследованиях, качественный аспект всякой деятельности, в том числе и педагогической, связан с процедурами принятия решений, касающихся как нормативных требований, так и усилий, направленных на их достижение. При этом принятие компетентных решений зависит непосредственно от наличия достоверной информации. К.Н.Росс и Т.Н.Послуейт представляют перспективный подход, предлагающий выделить четыре уровня принятия решений в области образования:

- родители и учителя, отвечающие за конкретных учеников;
- директор школы отвечает за школу в целом и за подбор педагогического коллектива;
- региональные органы несут ответственность за группы школ;
- национальные органы принимают решения, касающиеся всех школ страны [5].

Однако пока субъекты принятия подобных решений отсутствуют, в равной степени, как и исполнительные органы. Поэтому рекомендации Европейского Совета, ЮНЕСКО и пр. носят декларативный характер. У истоков же качества образования находятся учителя и родители, в задачи которых входит, наряду с непосредственными воспитательными и дидактическими проблемами, анализ той информации, которая получается в результате тестирований, контрольных работ, обобщения поточной успеваемости. Однако такой анализ может быть адекватным лишь при соблюдении двух условий – демократизации педагогических отношений и их гуманизации. Без названных условий всякие реформы, независимо от их масштаба и материального обеспечения будут пробуксовывать. Так в Украине, несмотря на определенную децентрализацию, ограничение опеки, многие школы еще не преодолели тоталитарного наследия в педагогических отношениях и в первую очередь на уровне родитель – ученик – учитель. В этой связи особую значимость для педагогических кадров Украины приобретает формирование демократической политической и педагогической культуры. Названная задача усложняется также необходимостью сочетания национального воспитания, формирования национальной системы ценностей с европейской и планетарной ориентацией. Идеология национального возрождения, несомненно, важна для патриотического воспитания, развития чувства гражданского долга и гражданской

ответственности, без которых невозможно становление и развитие государственности в Украине. Вместе с тем, усиленная эксплуатация этой идеологемы может дезориентировать историческое сознание нации, создать иллюзию тождественности исторической перспективы и ретроспективы, способствовать музеализации культуры и фольклоризации социальной деятельности, особенно в сфере образования.

Литература:

1. Митрофанов К.Г. Учительское ученичество. – М., 1991, – С.50-53.
2. Tillmann K.-I. Staatlicher Zusammenbruch und schulischer Wandel // 30 Beiheft der Zeitschrift für Pädagogik: Transformationen der deutschen Bildungslandschaft. 1993. S.15.
3. Там же, С.15.
4. Henting H. Von. Die Schule neu denken. S. 74.
5. Росс К.Н., Послуейт Т.Н. Планування якості освіти // Постметодика. – 1995. – №2. – С.12.

СУЧАСНА РЕКЛАМА: ПРОБЛЕМА ДОВІРИ

Trust to advertising is based on some fundamental points: perception of advertising as "one's own", the presence of conflict, usage of humor. Some of the devices of making advertising trustworthy are: "burning bridges behind you", usage of other people, "increasing one's significance".

It should be mentioned that effective devices from the point of view of creating credible advertising are possible in case of studying everyday social situations as a problem and not as a factual phenomenon.

Довіра до реклами формується за умов включення деяких фундаментальних етапів: сприйняття реклами як "своїї" інформації, наявності конфлікту, використання гумору. Можна назвати декілька засобів формування довіри до реклами: "спалювання мостів", використання інших людей, "підвищення ставок".

Слід відмітити, що ефективні прийоми з точки зору створення довірчої реклами можливі у випадку вивчення повсякденності як проблеми, а не як явища, що саме собою розуміється.

Ключові слова: реклама, довіра, феноменологія, повсякденність.

Ринкова економіка українського суспільства вплинула на розвиток тих форм надання інформації, які безпосередньо пов'язані зі становленням ринку бізнесу у всіх сферах життєдіяльності людей. Однак найбільша доля належить рекламній інформації. Остання зайняла домінуюче місце з трьох причин: 1) вона охопила всі сфери життєдіяльності людей, торкнувшись структур усіх основних соціальних інститутів; 2) вона виявилась найгнучкішою, засвоївши форму, яка містить в собі зразки класики, модернізму, взявши за основу постмодернізм як стиль написання; 3) простота висловлення з'явилась не менш важливою ознакою, тому що досягалась орієнтацією на довіру споживачів. Довіра визначалась знанням суспільства, в якому достигла реклама, що припускало короткий виклад, знання культури, зразків поведінки, цінностей, моделювання повсякдення, близького кожному індивіду, незалежно від демографічних або психографічних ознак. Для створення клімату довіри часто використовують відкритість вияву почуттів і демонстрацію переживання досвіду, представленого вербально або образно. Останнє сприяє створенню "психологічної безпеки" і забезпечує валідну комунікацію, яка припускає атмосферу довіри.

Довіра поряд з лояльністю і правдивістю - це те, що економіст назвав би побічними ефектами [1]. Вони є головні причини, ігноруючи які, конкурентна ринкова система може не забезпечити оптимального розподілу ресурсів. Всі ці блага (довіра, правдивість, лояльність), не являючись товарами, виявляються важелями підвищення ефективності, збільшення виробництва. Для того, щоб сформувати довіру тих, на кого спрямована рекламна інформація, забезпечити правдивість і лояльність по відношенню до них, необхідний розвиток реклами як суцільної структури, яка дозволила б виробникові вжити заходів, побудованих на складних відносинах з багатьма іншими.

Довіра в рекламі ґрунтується на сприйманні інформації як "своїї", може інтерпретуватися, з одного боку, як знайомий світ, в якому мешкають, а, з іншого боку, пізнаватися з першого погляду. Інтерпретація таких стереотипів як "своїх" викликає довіру до них, і таким чином формує інтерес, потребу, провокує відгук, тобто те, до чого

Лисиця Надія Михайлівна – доктор соціологічних наук, професор кафедри прикладної соціології Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна (т.: (0572) 45-72-37), професор кафедри міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Харківського державного економічного університету (т.: (0572) 30-71-89)

прагне реклама та її творці, підвищуючи її ефективність і потребу. Аутентичність рекламної інформації є обов'язковим елементом, тому що аутентичність в рекламі - підстава довіри до неї, підстава її майбутньої репутації, а отже, її майбутнього розвитку. Проте, практика соціологічних опитувань, а також аналіз репрезентативної реклами у всьому її обсязі дає підставу відзначати випадки дистанціювання від сприйняття рекламного тексту, встановлення естетичного, раціонального або морального екранів аудиторією споживачів за причинами економічного або морального характеру, в основі яких частіше всього - упередження. Як саме виникає процес сприйняття, користуючись визначенням М.Бахтіна, де саме "чуже слово" перетворюється в "своє чуже" або "чуже своє", можна пізнати тільки вивчаючи динаміку сприйняття реклами її споживачами [2].

Орієнтовані на довіру -споживачів стосунки рекламодавця - корпоративного актора і узагальненого споживача будуються на неперсоніфікованому обміні як на засобі неперсоніфікованого спілкування. Подібний обмін має тимчасову протяжність. Виникає проблема виміру характеристик об'єктів обміну, забезпечення дотримання умов обміну, в результаті чого відкривається поле для обману. Для вилучення вищеназваних феноменів необхідне створення складних інституціоналізованих структур, які б обмежували учасників обміну, мінімізували б втрати. Інституціалізація важлива ще й тому, що розвиток неперсоніфікованих правил і договірних відносин із збільшенням ринку символічної продукції означає спроможність держави регулювати процеси розподілу інформації у всіх сферах діяльності людей.

Соціологи давно вивчають проблему довіри [3-5]. Відомо, що для того, щоб інформаційний простір став ефективним стимулом для розвитку суспільства, необхідний високий ступінь довіри до нього. Вплив інформаційного простору на узагальненого споживача в будь-якому суспільстві прямо пропорційно залежить від почуття довіри, яке виявляють люди до інформації, їм запропонованої. Зміни взаємовідносин між постачальниками інформації і її узагальненим споживачем створюють основу для розвитку соціального капіталу. Основною передумовою для розвитку соціального капіталу є наявність довіри до інформації, яка пропонується в суспільстві. Довіра - це "система, яка виникає в товаристві на підставі загального взаєморозуміння та чесного співробітництва, в основі якого лежать загальноприйняті норми поведінки" [5]. Одним із джерел розвитку соціального капіталу є реклама, яка має своєю метою активізувати взаємовідносини рекламодавця і узагальненого споживача, матеріалізовані в діяльності споживачів. Якщо реклама використовує методи, які сприяють довірі з боку узагальненого споживача, то вона стає провідником довіри для такого суспільства і роль її неймовірно велика. Реклама, яка сприяє накопиченню соціального капіталу, стимулює суспільний розвиток.

Зниження довіри до реклами позначиться на ефективності її впливу на узагальненого споживача. Вплив зменшується - і одночасно знижується рівень соціального капіталу. Зріст соціального капіталу сприяє формуванню нових взаємовідносин, можливостей впливу на економічний, політичний, соціальний розвиток процесів, які виникають у суспільстві. Прихильники різноманітних теорій раціонального вибору відзначають довіру як необхідну умову взаємодії. Тільки тривалі відносини можуть сформувати почуття довіри.

Відомо кілька способів навіяння довіри [3]. Першим способом є наочне "підвищення ставок" тим партнером взаємодії, який хоче сформувати чуття довіри у іншого. Ці "ставки" можуть загубитися у випадку порушення обов'язків. Картина повсякденності, звичайності, взята з реальності, повинна в рекламі створювати не тільки фон, який сприяє створенню доброзичливої атмосфери. Елементи повсякденності, звичності, які реклама бере з життя суспільства, можуть бути наступними: нестерпна забрудненість води в оточуючій нас дійсності (створює споживчу установку на придбання очисників води, які за необхідністю пропонує реклама); шум вуличного руху, з яким

стикається кожен з нас, примушує рекламувати подвійні віконні рами; перевтома на роботі і “боротьба” з буденними проблемами дають поштовх для благодійного ґрунту, який створюється для реклами вітамінів, що дозволяють підтримувати себе в активній фізичній формі; жахлива екологія та невиплата заробітної платні ведуть до відмови від різноманітного харчування, насиченого вуглеводами, білками, жирами, мінеральними речовинами, мікроелементами і провокує рекламу страв, які складаються із салатів, м’яса, багатих харчовими добавками та харчовими заміниками. Дискомфорт у повсякденному житті, обумовлений незграбними, не функціональними меблями у Вашому житлі, незручними для догляду за ними, дає підставу для реклами легких, функціональних, відносно недорогих меблів, по відношенню до яких у масового споживача формується споживча установка.

Пошук шляхів полегшення зусиль по догляду за немовлятами породжує рекламу необхідних для цього засобів: різноманітних туалетних речей, призначених для догляду за ними. Таким чином, реклама використовує наступні прийоми: ефект контрасту (чорне – біле, брудне – чисте, хворе – здорове, повільне – швидке, мокре – сухе, небезпечне – безпечне, забруднююче – очищувальне, і т.д.); феномен Діда Мороза (приніс – подарував – виручив); ефект “від протилежного”.

Проблеми, які є в суспільстві, створюють ґрунт для “тематичних репертуарів” у рекламі і частіше за все саме таким чином створені варіанти реклами є найбільш ефективними і успішними і викликають довіру. Одним із результатів плюралізму думок, який склався у суспільстві, стала стабілізація гнучкого ставлення до протилежних стилів життя, які пропонує реклама. Так у комерційній рекламі і в рекламі політичній споживач на перший план висуває прагматичну доцільність і результативність.

Професіоналізм є основою для будь-якого різновиду реклами. Він притягує, тому що опанування знань, вмінь, навичок створює відчуття включеності в більш широку і значущу систему відношень обміну послуг на гроші, відчуття придбання культурного капіталу. Прагнення прислухатися до професійної думки обумовлено пошуком “свого стилю”. Стель життя, який схвалюється даною культурою, представлений в сучасній вітчизняній рекламі у всій його різноманітності: зовнішній вигляд, мова, манери, речі домашнього побуту, туалетні речі, ліки, відношення до тварин, проведення часу, відпочинок. Все це матеріалізується в рекламі для того, щоб її споживачі вірили їй, намагалися їй наслідувати, формували інтерес, диференціювали, створювали, усвідомлювали цінності.

Одним із засобів навіювання довіри є використання інших людей для забезпечення довірливого ставлення до себе. Люди частіше довіряють групі, ніж окремим індивідам. Прийоми, які використовуються для цього, наступні: маніпулювання поняттям “колективності”, посилення на більшість, думка відомих особистостей, думка спеціалістів про те, що рекламується. Наступний спосіб навіювання довіри – “спалювання мостів”. Цей спосіб дозволяє продемонструвати партнераві, що для вас немає шляхів назад, і є хорошою запорукою довіри. Такий спосіб навіювання довіри поки що мало використовується вітчизняною рекламою. Проте робляться спроби застосувати його шляхом інсценування епізодів повсякденного життя, на фоні якого пропонується продукт, що рекламується, як засіб вирішення щоденних проблем.

В науковій літературі, присвяченій рекламі, існує таке поняття як “комерційний реалізм” – стандартна трансформація, яка вживається сучасною рекламою, коли пропонується дещо як “шматочок життя”. Висловлюється думка, що кожний з нас є той, хто він є. Цей стан може бути уявним, множинним або мінливим. Реклама йде далі. Вона створює імідж своїх продуктів на фоні таких епізодів і це дає відмінні результати. Реклама, яка використовує “комерційний реалізм”, може бути порівняна зі сценою. Однак між рекламою і сценою є відмінності і вони заслуговують уваги. Ми можемо більш глибоко захоплюватися грою, яка проходить на сцені, ніж рекламою. Глядачі частіше матеріалізують рекламу, ніж п’еси, тому що люди схильні думати, що

реклама - це модель, яка повинна бути ідентифікована з продуктом, що рекламується. На сцені ми ідентифікуємо особистості акторів, принаймні провідних. У випадку з рекламою ми, як правило, не ідентифікуємо моделі особисто і навіть не намагаємося цього робити. Проте незважаючи на відмінності і загальні риси останніх, існує думка, що однією з нових культурних форм, які використовуються сьогодні для надання можливості ідентифікування в процесі передавання інформації, є інсценування [6]. З цим неможливо не погодитись.

Ігрова поведінка - одна з фундаментальних властивостей людини. Кожне оточуюче середовище диктує свої види ігрової поведінки. В основі роботи рекламних агентств - гра. Спостереження, а потім і участь у цій грі, яку пропонує реклама, стає діяльністю мільйонів людей. Значна частина ігрової поведінки напрямлена на придбання досвіду. Гра містить елемент вдавання, яке сприймається як норма в рекламі. Реклама активно використовує інсценування як спосіб впливу на узагальненого споживача, особливо телевізійна реклама. Верифікація інсценування особливо цікава в області комерційної реклами, тому що пропонує стилі життя позитивно однакові, але соціально різноманітні, частіше всього сегментовані по двом-трьом домінуючим ознакам, ступінь популярності яких можна надати в наступній послідовності: матеріальний прибуток, стать, освіта, територія мешкання.

Особливо яскраво інсценування як прийом використовується в політичній рекламі. При великій кількості політичних партій інсценування дозволяє показати себе всім. Всі вони використовують синекдохічний варіант репрезентативності, представляючи інсценування як частину цілого (тобто, програми партії). Інсценований характер політичної реклами наводить на думку про відсутність усталеності у політиці, що дійсно має місце в суспільстві сьогодні.

Нарешті, соціальна реклама повинна отримувати найбільшу підтримку від держави, тому що вона є носієм не тільки соціально-культурних, але й соціально-правових характеристик суспільства, яке розглядається, а також є і джерелом для духовно-безпечної моральної атмосфери, на фоні якої отримують подальший розвиток комерційна та політична реклама. "Духовно-моральна безпека розуміється як безпека правового, інформаційного, фінансового життя суспільства і людини і похідних від цих видів" [7]. Експлікація такої безпеки - це засіб забезпечити довіру до реклами. Низький рівень розвитку соціальної реклами обумовлений, вона не приносить прибутку тим, хто її створює або замовляє. Саме тому головним замовником такої реклами повинна бути держава, щоб не дозволити виникненню такої ситуації, коли соціальні, правові, духовно-моральні уявлення, норми, почуття особистості, суспільна свідомість людей, їх психологічна безпека опиняться на другому плані. Реклама зобов'язана орієнтувати не на тривіальне копіювання західної моделі поведінки, яка дозріла в надрах індустріального і духовного розвитку суспільства, а на ефективне використання і усталений розвиток вітчизняного духовного потенціалу загальнолюдських і національних цінностей. Соціальна реклама пропонує кожному різні моделі для самоідентифікації своєї духовності, які допоможуть знайти себе, усвідомити своє місце в оточуючому світі. Як результат самоідентифікації, реклама формує соціальний інтерес і лінію поведінки, яка пропонує стиль духовного життя.

У кожному суспільстві цінують гумор і чуття гумору, яке, за визнанням соціальних психологів, завжди сприяє виникненню почуття довіри.

Наявність конфлікту в рекламі наближає її до проблем споживачів, і це викликає довіру. Рекламодавець завжди націлений на отримання прибутку шляхом репрезентації свого продукту, тому він вигідно висвітлює переваги і навмисно приховує недоліки, якщо вони є. Конфлікт у рекламній інформації так і залишається прихованим, якщо форма подачі інформації обрана правильно і враховані особливості сегменту потенційних споживачів. Пропозиція продукту реклами на фоні конфлікту як засобу вирішення цього конфлікту - прийом, достатньо влучний і, як правило, така реклама привертає

увагу. Однак довіра до неї виникає тільки після тривалого досвіду застосування того, що рекламується.

На закінчення слід відзначити, що по-справжньому ефективні прийоми з точки зору довіри до реклами рекламодавці можуть створити, тільки вивчаючи повсякденність як проблему, а не просто соціальне само собою зрозуміле явище.

Література:

1. Эрроу К. Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов// Thesis, 1993, т.1, вып.2. – С.53–68.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1986. – 444 с.
3. Coleman J.S. Social Theory, Social Research and a Theory of Action. // American Journal of Sociology, 1986, v.9, N6. – P.1309–1335.
4. Granovetter Mark. Economic Action and Social Structure: the Problem of Embeddedness // American Journal of Sociology, 1995, v.91, N3. – P.481–510.
5. Fukuyama Francis. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York. The Free Press. – 1995.–458 p.
6. Ионин Л.Г. Культура на переломе (механизмы и направления современного культурного развития России). // Социологические исследования, 1995, №2. – С.41–48.
7. Яновский Р.Г. Духовно-нравственная безопасность России. // Социологические исследования, 1995, №12. – С.39–47.

ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ФАКТОР ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

In this article author analysis different point of view to definition of civil society. She has done conclusion about necessary giving to separate people and social groups social subject status for forming civil society.

Analysis mass media role in this process also in establishing dialog among social subjects.

The author spare attention such changes in mass media social institute that conductive to arise civil society and suggest principles there action in modern conditions.

В статті розглядаються різні підходи до визначення громадянського суспільства. Робиться висновок про необхідність суб'єктизації, тобто надання окремій людині та різним групам статусу соціальних суб'єктів для формування громадянського суспільства.

Аналізується роль мас-медіа в цьому процесі, а також у встановленні діалогу між соціальними суб'єктами. Приділяється увага тим змінам у соціальному інституті ЗМК, які сприяють виникненню громадянського суспільства, пропонуються принципи їх діяльності в сучасних умовах.

Ключові слова: громадянське суспільство, соціальний діалог, канали комунікації, задачі ЗМК.

Рух до громадянського суспільства та соціальної, демократичної, правової держави визнається більшістю сучасних дослідників як головна тенденція світового розвитку. Потенційні паростки громадянського суспільства існують у будь-якій культурі, але це не означає, що вони завжди можуть реалізуватися повною мірою. Ця міра багато в чому залежить від інтерпретаційних можливостей культури, від того, які умови пропонує людині соціокультурна цілісність, і від того, як люди розуміють свої відносини з цією цілісністю.

Феномен громадянського суспільства та проблеми його формування у посттоталітарних країнах знаходяться сьогодні у центрі наукових досліджень, але попри це у вітчизняному суспільствознавстві не існує узагальненої думки щодо природи громадянського суспільства. Серед можливих точок зору можна виділити декілька найбільш поширених:

- за Г.Гегелем, громадянське суспільство - "публічна сфера приватних інтересів", яка пов'язана із сім'єю та державою, але протистоїть їм; при цьому кожний прагне тільки до власних цілей, але без співвідношення з іншими не може досягти їх [5, с.212];

- громадянське суспільство є теоретичним конструктом, який виражає певний соціокультурний простір, створений взаємодією трьох принципів: 1) оформлена рівність прав, обов'язків і відповідальності громадян (правова сфера), 2) панування приватної власності (економічна сфера), 3) принцип суспільно визнаної внутрішньої свободи людини (духовна сфера) [6, с.40];

- сукупність неполітичних відносин, сфера спонтанного вияву інтересів і волі вільних індивідів та їхніх асоціацій, захищена законами від регламентації діяльності з боку державної влади. Тут не держава обумовлює та визначає громадянське суспільство, а громадянське суспільство обумовлює і визначає діяльність держави [4, с.22].

Спільним для всіх цих дефініцій є, вважаємо, вказівка на необхідність процесів суб'єктизації для виникнення такого суспільства, тобто надання окремій людині та

різними групами статусу соціальних суб'єктів. У тоталітарному суспільстві ні індивід, ні сім'я, ні будь-яка соціальна, етнічна чи територіальна спільнота не могли виступати як соціальні суб'єкти, бо не мали для цього ні політичної, ні економічної незалежності. Становлення суб'єктності, публічної сфери суспільства можливо лише через трансформацію соціальних, політичних, економічних структур, принципів їх функціонування. І все ж нова якість суспільства не зводиться тільки до змін основних інститутів соціуму; в першу чергу потрібна зміна самої людини, її свідомості.

Важливість суб'єктності як фактора та умови становлення громадянського суспільства підкреслюється дослідниками. Російський вчений Ю.М.Резник наполягає на самостійності, автономності різних суб'єктів соціальної взаємодії при вмінні узгоджувати іноді навіть протилежні прагнення та цілі, на поліморфізмі культурних зразків і цінностей, який надає людині можливість обирати серед них найкращі, на індивідуалістичній забарвленості спілкування людей у межах соціальних інституцій. Не можна не погодитися з соціологом, який стверджує, що основним принципом формування громадянського суспільства є принцип єдності соціальних, культурних і особистісних змін, не тотожних одна одній [3, с.28].

При розгляданні проблем громадянського суспільства важливим є питання суспільної сфери, *Offentlichkeit* (громадськості), за Ю.Хабермасом. Саме у цій сфері, тобто юридично приватному просторі, діють, спілкуються, досягають консенсусу та розуміння через вільний спосіб комунікації різні соціальні суб'єкти. В ідеальному вигляді суспільна сфера повністю відкрита, характеризується широтою обсягу та вільна від викривлень, які породжені економічним та політичним розшаруванням. Легітимність суспільної сфери пов'язана з її здібністю вбирати в себе різноманітні соціальні верстви, а її існування потребує формування механізмів залучення індивідів до процесів комунікації.

Очевидно, що в Україні процес формування громадськості, як і інституціоналізації громадянського суспільства, тільки починається. Але можна говорити про перші кроки у цьому напрямку. Ми маємо на увазі в тому числі ті процеси, що відбуваються в інформаційно-комунікаційному сегменті суспільства, адже, як вже говорилося, суспільна сфера у громадському суспільстві - це відкрита сфера діалогу, обговорення проблем і критичної дискусії. У сучасному соціумі вона не можлива без складної системи сучасних засобів масової комунікації (ЗМК). Тому є не випадковим той факт, що саме ця галузь суспільства майже першою зазнала на початку перебудови кардинальних перетворень, потребу в яких відчував соціум. Можливо, сама природа соціального інституту масової комунікації дозволяє йому бути своєрідним "локомотивом" прийдешніх змін.

ЗМК виникають як соціальна інституція в період формування індустріального суспільства, що супроводжувалось масовізацією економічного, політичного, культурного життя та збільшенням потреб людей у вірогідній, об'єктивній, доступній інформації. З ускладненням технологічних можливостей передачі повідомлення на чисельно велику розсереджену аудиторію (з'явлення розгалуженої мережі радіомовлення, а згодом телебачення, створення комунікаційних космічних супутників, комп'ютерних локальних і глобальних мереж) роль ЗМК в суспільстві змінюється: з другорядного компонента культурної сфери вони перетворюються на один з факторів, що визначає обличчя сучасної цивілізації.

Діяльність суб'єктів соціальної взаємодії завжди відбувається на тлі соціальних інститутів і організацій, що обумовлюють, санкціонують і констатують поведінку окремих або об'єднаних у формальні і неформальні спільноти індивідів. Специфічним макромеханізмом, який задає суспільству домінуючі ідеали і ціннісні ієрархії, а також надає легітимності ціннісним категоріям колективної та індивідуальної свідомості, є масова комунікація. Значною мірою саме вона забезпечує цілісність людської спільноти.

Аналізуючи інституційний стан масової комунікації, можна говорити про прагнення медіума (тобто засоба переказу і поширення інформації, важливої для різних

соціальних груп) розширити заздалегідь передбачені статусні межі і досягти інституційної автономії у виробництві масового знання [1, с.133]. Характер функціонування ЗМК вельми достотно відображає сутність самих суспільних відносин, форми протікання політичних та інших процесів. Специфіка ЗМК як особливого інституту в ряду інших міститься в тому, що в процесі масовоінформаційного забезпечення функціонування суспільства ЗМК створюють своєрідний "інформаційний аналог" життєдіяльності усіх його соціальних інститутів [2, с.5]. Інституціональні зв'язки мас-медіа досить складні, а ефективність їхньої діяльності в соціумі, участь у процесах соціальної диференціації і соціальної інтеграції залежать від того, наскільки їхні домагання на самостійність поєднуються, погоджуються, а також протистоять впливові, тиску і домаганням інших соціальних інститутів.

Про сформований соціальний інститут масової комунікації як інститут громадянського суспільства можна говорити, коли, по-перше, широко та повно використовуються специфічні можливості різних ЗМК, які діють на підставі своїх особливостей як каналів комунікації і постають перед "споживачами" у вигляді великої кількості видань та програм. По-друге, будь-який інший соціальний інститут, громадське об'єднання, окремі громадяни, які бажають бути співзасновниками видання, радіо- чи телеканалу, повинні мати можливість здійснити своє бажання і представити на ринок масовоінформаційної продукції свої тексти, створені у відповідності з їхніми позиціями й переконаннями. Більш того, важливо, щоб усі соціальні суб'єкти реально вийшли на інформаційний ринок зі своїми інформаційними продуктами. По-третє, на цьому ринку окремий споживач, обравши декілька джерел інформації, які доступні йому за низкою параметрів, повинен одержувати максимум необхідної інформації по усім значущим для нього питанням, що веде до інформованості, а також соціальної активності.

Можна сформулювати декілька принципів і задач діяльності ЗМК як під час інституціоналізації громадянського суспільства, так і далі, при його функціонуванні.

1. ЗМК належать водночас і до держави, і до громадянського суспільства, тому головне завдання інституту масової комунікації - з'єднувати їх, бути посередниками між ними.

2. ЗМК спостерігають за соціополітичними процесами, які відбуваються у суспільстві, та своєчасно інформують громадян про те, які події можуть відбитися на їхньому житті.

3. ЗМК забезпечують діалогічне обговорення широкого кола питань між представниками влади, держави і громадськості, між членами різних соціальних і політичних груп.

4. ЗМК встановлюють змістовний "порядок денний", висуваючи тим самим теми для формування громадської думки.

5. ЗМК заохочують членів суспільства знати факти, робити розумний вибір і проявляти громадянську активність.

6. ЗМК беруть участь у новому концептуальному осмисленні й роз'ясненні мінливих соціально-історичних умов людського існування, його змісту та цілей.

7. ЗМК надають різним соціальним суб'єктам можливість самоорієнтації, самоідентифікації, самореалізації у цьому світі.

Цей перелік можна продовжити. Така "ідеально-типична" модель діяльності ЗМК, яка спирається на основні принципи громадянського суспільства і на професійний кодекс журналіста, накреслює важливі критичні функції, які ЗМК могли би виконувати у сучасному посттоталітарному суспільстві.

Література:

1. Костенко Н.В. Масова комунікація // Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 1998, №6—С.127-151.
2. Прохоров Е.П. Журналистика - "четвёртая власть"? // Вестник Моск. ун-та.

Серия 10 "Журналистика", 1993, №2-С.3-7.

3. Резник Ю.М. Формирование институтов гражданского общества (социоинженерный подход) // Социс, 1994, №10.-С.21-30.
4. Словник соціологічних і політологічних термінів. – К.: Вища шк., 1991. – 141с.
5. Социологический энциклопедический словарь. – М.: Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1998.- 488 с.
6. Ходаківський М. Громадянське суспільство і національна держава // Віче. 1998, №9-С.34-46.

Кабачная О.В.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ В УКРАИНЕ: ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ, ПРОТИВОРЕЧИЯ, ВОЗМОЖНОСТИ АНАЛИЗА

This article presents brief analysis of processes of political communication in modern Ukraine. New character of these processes, appearance of new tendencies confirm the necessity of new methods of analyzing political communication. Author examines the analyze of political communication from the point of view of communicational conflicts as one of the possible approaches. Understanding of communicational conflict as phenomenon, which prevents receiving auditory's reaction on the communicative message and threaten the integrity of communicative system is presented.

Стаття присвячена аналізу процесів політичної комунікації у сучасній Україні. Зміни у характері, поява принципово нових тенденцій у цих процесах обумовлює необхідність нових підходів до її аналізу. Як один з можливих методів автор пропонує аналіз політичної комунікації з точки зору комунікаційних конфліктів. Вони розуміються як явища, що заважають чи повністю блокують отримання зворотного зв'язку в комунікації, який є одним з показників ефективності комунікативних процесів. Стаття представляє описання першого кроку подібного аналізу, який передбачає детальне описання системи політичної комунікації у відповідності до ряду параметрів, які містять у собі чинники реальних чи потенційних конфліктів.

Ключевые слова: *политическая коммуникация, политическая иммобильность, коммуникационный конфликт, информационные характеристики участников коммуникации, технологии политического маркетинга.*

Тема политической коммуникации в настоящее время находится в центре научных дискуссий. Обсуждаются как общие вопросы содержания политической коммуникации, механизмов ее осуществления, так и вопросы, связанные со спецификой современной политической коммуникации, технологиями ее оптимизации и т.д. Под политической коммуникацией, как правило, понимается один из видов социальной коммуникации, осуществляющейся в обществе. Систему политической коммуникации составляют участники процесса коммуникации: различные политические силы (партии, блоки, объединения, движения и т.д.), представители органов власти различного уровня, СМИ в качестве активного участника и посредника процесса, группы населения и посредники, а также многообразные информационные потоки, связанные с политической жизнью города, страны, мира.

Обращение к проблеме политической коммуникации в современной Украине, прежде всего, связано с обострением проблем ее осуществления. Как правило, социологи, политологи здесь среди основных проблем склонны рассматривать состояние нарастающей политической иммобильности населения. Причинами такого состояния называются: с одной стороны, трансформации во всех сферах общественной жизни, политическая, экономическая нестабильность в обществе, резкое падение жизненного уровня, обнищание значительной части населения. С другой стороны, следствием (и осложнением) подобной ситуации называют утрату социальных идеалов, усталость от политических обещаний, разочарованность и безверие, характерные для значительной

Кабачная Ольга Владимировна – преподаватель кафедры прикладной социологии Харьковского национального университета им.В.Н.Каразина (т.: (0572) 45-72-37)

части населения.

Эта ситуация довольно ярко иллюстрируется результатами социологических исследований. Так, в ходе реализации исследовательского проекта, посвященного изучению состояния политической коммуникации в крупном городе,¹ было выявлено, что представления населения о социально-политических процессах стране носят пессимистический характер, а оценки нынешней власти довольно негативны.

В частности, более половины респондентов (около 54%) убеждены, что в настоящее время страной реально управляет мафия. При повторном исследовании число граждан, согласных с подобным утверждением возросло в среднем на 10%. При этом, работа нынешнего состава Верховной Рады была оценена харьковчанами крайне низко: как "неудовлетворительную" и "совершенно неудовлетворительную" ее оценили суммарно около 65% респондентов. В отношении реальных политических сил, управляющих страной, более четверти опрошенных считает, что никто не в состоянии вывести страну из кризиса. В то же время харьковчанам свойственна и пессимистическая оценка будущего страны. Довольно распространенным среди респондентов является суждение, что через 5-10 лет Украина перестанет существовать как государство. А около 36% респондентов затрудняются каким-либо образом оценить перспективы развития страны.

Надо отметить, что политическая иммобильность населения, рассматриваемая в качестве одной из трудностей осуществления политической коммуникации, представляется довольно распространенной характеристикой в масштабах всего мира. В то же время в процессах политической коммуникации в современной Украине можно наблюдать и ряд специфических черт. В частности, одной из них является изменение характера и принципов политической коммуникации. Внедрение демократических принципов в выборный процесс предполагает появление определенного числа альтернатив, что влечет за собой необходимость разработки и использование различных технологий политического маркетинга для более эффективного воздействия на политический рынок избирателей. Все это сказывается на характере политической коммуникации.

Хотя трудности осуществления политической коммуникации могут фиксироваться во всех ситуациях ее протекания, особо ярко они наблюдаются в период кризисных ситуаций, а также в период выборов в органы власти различного уровня. Период предвыборной борьбы является уникальной ситуацией в политической коммуникации. Происходит её резкая интенсификация, политическое поле становится сферой применения многообразных технологий политического маркетинга. Это приводит к нарастанию потока политической информации: в виде аналитических материалов (оценки социально-экономической ситуации в стране, прогнозы относительно хода дальнейшего ее развития в зависимости от итогов выборов, анализ деятельности нынешней власти и т.д.); явной и латентной политической рекламы кандидатов в политические структуры различного уровня (как через СМИ, так и в ходе разнообразных предвыборных мероприятий – собраний, митингов, культурных мероприятий и т.д.). Особую группу в данном потоке представляет информация о ходе предвыборной кампании, возможных нарушениях, легитимности выборов и т.д., что становится призмой восприятия остального комплекса информации.

Будучи направленной на группы потенциальных избирателей, эта информация вызывает целый спектр различных реакций: от интереса, готовности и желания участвовать в выборах, до полного неприятия подобной информации, которое нередко проявляется в форме нарастания социальной напряженности в обществе. Зачастую

¹ Опросы проведены в марте 1998г. (накануне выборов в органы власти различного уровня) и в марте 1999г. (через год после выборов) при участии автора методом интервью (рук. проекта-В.Н.Николаевский). Выборка районированная, многоступенчатая, случайная, репрезентативная по основным социально-демографическим показателям для взрослого населения г.Харькова. Опрошено – 937 и 945 человек соответственно.

реакцией на подобный информационный поток является полное отсутствие внимания к политической информации. Появление подобных реакций обусловлено, прежде всего, прохождением поступающей политической информации через устойчивые, сложившиеся "образы политических отношений" в нашей стране, типы политической культуры, свойственной индивидам, представления о необходимости, значимости собственного участия в процессе политического выбора, о возможности повлиять на ход событий и т.д. Все это представляет собой стереотипы восприятия конкретных видов информации, преодоление которых является очень сложным и во многом затрудняет процесс политической коммуникации, оказывая решающее влияние на восприятие политической информации. Кроме того, ситуация выбора психологически является довольно напряженной для потенциальных избирателей, что вносит свой отпечаток (в виде определенных эмоциональных состояний, настроений, оценок и т.д.) в процесс предвыборной коммуникации.

В ситуации выборов опасность состоит в том, что электоральное участие является наиболее распространенной, а для большей части населения и единственной формой участия в реализации властно-политических отношений. Нежелание, а чаще неготовность, принять на себя исполнение этих функций является нарушением демократических принципов.

Надо отметить, что преобразование старых форм политической коммуникации при отсутствии сложившихся традиций ведения предвыборных кампаний в Украине протекает, как правило, с использованием западноевропейских и американских моделей. В данном случае политическая коммуникация характеризуется преобладающей ролью СМИ, особенно телевидения, в процессе предвыборной кампании, преимущественным использованием рекламных роликов в качестве концентрированной подачи главных тем предвыборных программ, признанием платной политической рекламы в качестве основного средства формирования имиджа и т.д.

Хотя данные тенденции свойственны процессу политической коммуникации в мировом масштабе, однако, в нашей стране их массированное использование может быть воспринято избирателями неоднозначно. Так, украинский избиратель долгое время ориентированный на преимущественно информационный характер предвыборных сообщений сталкивается с разнонаправленностью огромного количества информационных потоков. Это, с учетом внешних социально-политических факторов осуществления политической коммуникации, может сыграть отрицательную роль в плане стимулирования электорального поведения. Особого внимания, на мой взгляд, заслуживает активное использование политической рекламы в предвыборной борьбе. Безусловно, политическая реклама имеет ряд как положительных, так и отрицательных черт. В частности, в качестве аргументов против использования политической рекламы, как правило, называют ее поверхностный характер, преобладающее внимание к видеоряду по сравнению с глубоким анализом важных социальных проблем, негативизм политической рекламы (особенно в последние годы), ведущий к снижению электоральной активности. С другой стороны, за политической рекламой признается и ряд положительных функций. Так, именно политическая реклама играет важную информационную функцию, облегчая проблему выбора избирателям при голосовании, особенно когда она является единственным источником предвыборной информации. Политическая реклама делает наиболее контрастными имиджи кандидатов, тем самым, играя важную роль в кристаллизации предпочтений избирателей [1].

Однако, реклама, как таковая, имея довольно длительную историю в нашей стране, активно используется СМИ сравнительно недавно. При этом стремительный рекламный поток вызывает неоднозначные реакции у аудитории. Довольно значительной части аудитории свойственно раздражение, иногда озлобленность в связи с появлением рекламы товаров и услуг, являющихся явно недоступными для них. Не останавливаясь подробно на психологических, социально-экономических причинах

такого восприятия, отмечу, что отношение неприятия рекламы товаров и услуг как вида информации значительной частью аудитории может переноситься и на политическую рекламу, влияя на настроенность, на восприятие информации.

В связи с всё возрастающей ролью, которую выполняют СМИ в процессе политической коммуникации, помимо анализа тех изменений, которые вносит их участие, огромное значение приобретает изучение всего комплекса отношений между СМИ и населением, т.е. представления о СМИ как об источниках информации (роль, отводимая им среди других источников информации), мотивы обращения к конкретным видам СМИ, оценка возможностей, предоставляемых СМИ аудитории, степень доверия СМИ и т.д. Кроме того, важным является внимание к тому комплексу функций, которые реализуют СМИ в процессе политической коммуникации, к характеру их совмещения и на отражении данного процесса в информационных потоках.

В период предвыборной борьбы СМИ, во-первых, реализуя свою непосредственную функцию, должны привлечь внимание аудитории к теме выборов, создать определенное настроение, желание участвовать в выборах в качестве избирателей, причем осознанно, располагая необходимой информацией. Во-вторых, выступая трибуной различных политических сил, участвующих в предвыборной борьбе, СМИ привлекают внимание к личностям конкретных кандидатов. В-третьих, опять же исходя из собственных социальных функций, обязывающих к объективному отражению ситуации, а иногда и движимые погоней за сенсацией, СМИ распространяют обличительные материалы как о представителях нынешней власти, так и о кандидатах (потенциальных представителях власти). Совмещение всех вышеуказанных процессов происходит в работе каждого конкретного СМИ по-разному, в разных пропорциях, что находит свое отражение в структуре информации, которую они передают: информационный поток по определенной теме, поступающий даже из одного конкретного СМИ может включать в себя множество различных, а порой и разнонаправленных потоков информации.

Можно сказать, что подобная противоречивость информационных потоков, циркулирующих в одном информационном пространстве, неравномерность внимания СМИ к политическим фигурам, с одной стороны, являются естественным проявлением политических предпочтений того или иного издания, демонстрацией двойной зависимости поля журналистики (в терминологии П.Шампаня) от полей политики и экономики. Двойная зависимость, с одной стороны, проявляет себя как ролевой конфликт института СМИ. С другой стороны, отражение данной тенденции наблюдается в информационных потоках, что имеет неоднозначные последствия. На уровне информационного поля конкретного издания формируется новый вид реальности – коммуникативная действительность, – который представляет собой даже не часть реального мира, а смоделированную действительность. Каждая конкретная коммуникативная система (включающая конкретное средство массовой информации и аудиторию) ярко демонстрирует свои системные ресурсы – “доступ к реальности” – в частности, одним из его проявлений является сознательное ограничение числа политических субъектов, упоминаемых в СМИ и “схему интерпретации действительности”, которая развивается из создания связей между упоминаемыми субъектами. Исследование информации, циркулирующей в процессе политической коммуникации, при помощи информационно-целевого анализа свидетельствует, что интерпретационные схемы изначально являются довольно противоречивыми, а зачастую конфликтными. Конфликт в них моделируется по линиям отношений политических субъектов, которые включены в коммуникативную действительность того или иного СМИ.

Эта конфликтность интерпретационных схем является проявлением уже упоминавшейся двойственной зависимости поля журналистики. В данном случае, политическая реклама располагается в непосредственной близости с критическими материалами о кандидатах в депутаты и представителях политических партий, движений

и т.д., призывы к участию в выборах соседствуют с данными опросов (авторы которых зачастую неизвестны) о нежелании населения участвовать в выборах, характеристикой электората как крайне пассивного и процедуры выборов как нелегитимной. Картина совмещения разнонаправленных информационных потоков дополняется своеобразием совмещения различных видов информации в одном сообщении. Эта ситуация способна уже сама по себе вызывать определенное напряжение при восприятии информации, поскольку, как правило, среди мотивов обращения к СМИ во время предвыборных кампаний рядового избирателя прежде всего присутствует поиск своеобразной подсказки "как голосовать", поддержки собственному выбору, аргументов в его пользу, чего избиратель как раз и не находит. Столкновение различных точек зрения, идей и т.д. в СМИ неизбежно, однако, в ситуации описанной разнонаправленности (вплоть до полной противоположности) информационных потоков, циркулирующих в рамках одного коммуникативного пространства, не может выполнять конструктивной функции.

Подобные тенденции, трудности в процессах политической коммуникации в современной Украине, изменение ее (коммуникации) характера требуют разработки принципиально новых подходов к её анализу. Представляется, что одним из таковых может служить анализ политической коммуникации с точки зрения коммуникационных конфликтов. Во-первых, представленный выше комплекс проблем осуществления политической коммуникации позволяет говорить о том, что помимо внешних трудностей ее осуществления, носящих социально-экономический и политический характер, существуют и причины, относящиеся непосредственно к сфере коммуникации. При этом их роль не менее важная, поскольку "политика в основе своей представляет собой коммуникативный процесс". Во-вторых, поскольку описание всех возможных проблем коммуникации является практически неосуществимым, вследствие чрезвычайной сложности и многогранности процесса, необходимо их упорядочение, создание типологии тех проблем, которые обострены до состояния противоречия (реального или потенциального), которое может быть обозначено как конфликт.

Данный комплекс ситуаций предлагается объединить в понятие коммуникационного конфликта. Под коммуникационным конфликтом предлагается понимать ситуации, препятствующие осуществлению коммуникации, затрудняющие либо полностью блокирующие получение обратной связи, которая является одним из показателей эффективности коммуникации. Включение в анализ политической коммуникации данного понятия позволит сконцентрировать внимание на таких элементах системы коммуникации (и их взаимосвязях) как аудитория, СМИ, информационные потоки, циркулирующие в заданном информационном пространстве. В свою очередь, знание потенциально конфликтных характеристик, отношений может способствовать повышению возможности их своевременного устранения, направления в русло конструктивного разрешения конфликта, и в целом повышению эффективности политической коммуникации.

Поиск ситуаций, способных привести к развитию коммуникационных конфликтов, возможен лишь при детальном описании системы политической коммуникации. Оно, на мой взгляд, может включать в себя следующие основные блоки характеристик:

– Во-первых, изучение внешних факторов политической коммуникации и оказываемого ими влияния на ход процесса. К ним относятся: во-первых, *общий фон осуществления коммуникации* (социально-политическая, экономическая, культурная и т.д. ситуации), во-вторых, тесно связанную с первой *характеристику внешней информационной среды коммуникации* (какие информационные потоки окружают подаваемую политическую информацию, какова их общая направленность (как тематическая, так и эмоциональная), сочетание внешних информационных потоков с темой коммуникации (преднамеренный, непреднамеренный шум или источник дополнительной информации), в-третьих, *ситуацию осуществления политической коммуникации* (повседневная, накануне и в период принятия важных политических

решений (например, референдумы, выборы), кризисные ситуации (например, в период внутригосударственных конфликтов и т.д.).

Для изучения влияния фактора ситуации целесообразно проведение исследований в различных ситуациях, в частности, накануне выборов (предвыборная политическая коммуникация) и, к примеру, через год после выборов (повседневная политическая коммуникация).

- Во-вторых, непосредственное описание системы политической коммуникации.

Описание аудитории, в данном случае конкретных групп населения, предполагает описание комплекса их социально-демографических характеристик. Одной из важнейших характеристик аудитории, подлежащей анализу, является *настроенность населения на восприятие политической информации*. Эта характеристика, с одной стороны, испытывает влияние внешних факторов осуществления коммуникации, а с другой, определяется:

- суммой знаний общеполитических вопросов, собственными представлениями конкретных групп аудитории о политических процессах в стране, властных отношениях в государстве и спектром отношений к ним – *“полем значений”* представителей конкретной общности;

- представлениями о значимости и возможностях участия каждого гражданина в процессе принятия общественно значимых решений, влияния на ход политических процессов, или их *“смысловым полем”*;

- данные характеристики, в свою очередь, оказывают влияние *на интерес и потребность в политической информации*. Описание этой характеристики предполагает изучение структуры информационных потребностей, места потребности в политической информации в данной структуре. Принадлежность к определенному информационному полю (ориентация на конкретные источники информации, доверие к ним, видение их как источников политической информации);

- дополнительную информацию о настроенности может представить и описание *особенностей коммуникативного поведения* различных групп аудитории: сознательный поиск информации (*“активная коммуникация”*), участие в осуществляемой коммуникации (*“пассивная коммуникация”*) и *“бегство от коммуникации”*;

- в случае политической коммуникации характеристикой, которая во многом определяет настроенность населения на восприятие политической информации, является *степень участия в политической жизни*. Естественно, что выделенные по степени своей политической активности группы требуют принципиально разного подхода к построению требующейся им информации (в плане количества, формы построения и подачи, содержания и т.д.). Для сегментации аудитории по степени политической активности можно воспользоваться рядом классификаций. Так, С.Верба и Н.Най предлагают выделять следующие группы: совершенно пассивные, принимающие участие только в голосовании, занимающиеся политической деятельностью для решения личных проблем, активные участники предвыборных кампаний и активисты, распространяющие свою деятельность на всю сферу политики [2, с.20]. Можно использовать и следующую типологию участия в политической деятельности. По формам политической активности выделяют участвующих: в политических выборах на разных уровнях, в деятельности социально-политических организаций, в избирательных кампаниях, проводимых партиями, в политических митингах, в политических клубах, собраниях, в деятельности по организации групп, ориентированных на решение существующих проблем, в переговорах с правительственными чиновниками [2, с.23].

Подобные типологии являются довольно эффективными, поскольку дают представление не только о различной настроенности на восприятие информации, но и позволяют прогнозировать определенный характер обратной связи в процессе политической коммуникации.

Однако, поскольку обратная связь понимается гораздо шире, чем исключительно

деятельностный компонент (в частности, в данном случае правомерно рассматривать оценки населением политических процессов, происходящих в стране, поддержку либо неприятие политического курса страны, общественные настроения и т.д., а также как комплекс оценок получаемой политической информации из СМИ – ее объективность, ценность, значение, эмоции, вызываемые ею и т.д.), то представляется, что самостоятельное использование данных типологий может сузить анализ обратной связи.

Поскольку в данном случае предполагается анализировать политическую коммуникацию, прежде всего, с точки зрения возможных источников коммуникационных конфликтов, то более приемлемым представляется первичное сегментирование населения на группы в соответствии с проявляемым интересом к политической информации (по оценкам самих респондентов), с последующей оценкой характеристик настроенности на восприятие информации.

Описание источников политической информации предполагает изучение каналов распространения политической информации и роль СМИ в этом процессе. В данном случае имеется в виду субъективные представления населения об источниках политической информации, их важность и необходимость для конкретных групп населения, потребность в использовании нескольких источников политической информации и мотивация такого использования.

Особое внимание в данном анализе необходимо уделить СМИ как одному из важнейших источников политической информации в настоящее время. Здесь необходимо учитывать изменяющуюся роль СМИ в процессе политической коммуникации, а также изменения, связанные с процессами “коммерциализации” СМИ, фиксируя проявления этих изменений в информационных потоках, циркулирующих в процессе предвыборной коммуникации. Данный анализ предполагает изучение следующих характеристик.

Во-первых, тематической структуры информации, передаваемой данными СМИ. Он включает в себя: выделение приоритетных тем на уровне всех изучаемых СМИ; специфики освещения предвыборной кампании в прессе и на телевидении (по ориентации на приоритетные темы); выделение приоритетных тем на уровне отдельных изданий и каналов, а также фактов приоритетного внимания к личностям отдельных кандидатов.

Во-вторых, эмоционального фона (настроения) подачи информации. Это предполагает фиксацию оценочных суждений, касающихся общей политико-экономической ситуации в стране, деятельности правительства; хода предвыборной кампании и личностей отдельных кандидатов в депутаты в органы власти различных уровней; выяснение приоритетного “знака” оценки: “положительно”, “отрицательно”, “нейтрально”.

Заключительными стадиями анализа являются: сопоставление выделенной тематической структуры информации в СМИ со структурой информационных потребностей аудитории избирателей, а также сопоставление тематической структуры информации о выборах с фоном ее подачи.

Подобное детальное описание системы политической коммуникации позволяет выделить несколько основных узлов противоречий в процессе политической коммуникации, которые способны порождать коммуникационные конфликты.

Во-первых, противоречия, относящиеся к внешней среде осуществления политической коммуникации и составляющие ее общий фон. Трансформации во всех сферах общественной жизни, нестабильность особенно в сфере экономики обуславливают привлечение основного внимания населения к экономическим вопросам, а часто и к вопросам выживания. Поскольку в структуре потребностей личности эти потребности занимают одну из первых ступеней, то отвлечение от нее и обращение внимания на другие вопросы социального характера представляются довольно трудными.

Во-вторых, политическая иммобильность, являющаяся частично следствием вышеописанной ситуации, а частично утратой идеалов, усталостью от политических обещаний, накладывает отпечаток на информационные характеристики групп

аудитории (в частности, на их "смысловые поля" и "поля значений"), что ведет к затруднениям в привлечении внимания населения к теме выборов, и в реализации собственных властно-политических полномочий каждым гражданином.

В-третьих, участие в процессе политической коммуникации института СМИ как самостоятельной политической силы, способной непосредственно влиять на характер политических процессов. В процессе предвыборной коммуникации это участие проявляется: 1) в придании новой формы политической коммуникации, применении новых приемов и методов; 2) в своеобразном ролевом конфликте в институте СМИ, накладывающем свой отпечаток на структуру, характер, содержание информации в период предвыборной борьбы: разнонаправленность, а иногда и противоречивость вносит двусмысленность в процесс политической коммуникации, что не только не способствует пониманию в среде аудитории, но и вносит элементы напряженности. В ситуации, характеризуемой как политическая иммобильность населения, подобный характер информационных потоков опасен проявлением действия принципа выборочного восприятия, который ведет к расширенному распространению феномена сопротивляющегося большинства.

В-четвертых, изменение характера политической коммуникации (особенно накануне выборов). В частности, интенсивная реализация целого комплекса новейших технологий политического маркетинга, для восприятия которого аудитория еще не готова.

Получение представления о возможных источниках противоречий, реальных и потенциальных конфликтах в процессе политической коммуникации является первым шагом на пути анализа коммуникационных процессов в политике с точки зрения коммуникационных конфликтов. Вторым этапом является соотнесение данных противоречий с типологией коммуникационных конфликтов. Этот шаг поможет более четко уяснить причины того или иного типа коммуникационных конфликтов и наметить пути управления и прогнозирования развития данного процесса.

Литература:

1. Королько В. Політична реклама: уроки виборів, проблеми // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №6. – С.53-65.
2. Музыкант В.Л. Теория и практика современной рекламы. – М.: Европейский регион, 1998 - 328с.